Krejčí, František Václav
Zrození básníka

ZROZENÍ BÁSNÍKA

F. V. KREJČÍ

CENA 1 K

ZROZENÍ BÁSNÍKA

ÚVOD DO ČESKÉ LITERATURY

NAPSAL F. V. KREJČÍ

Nákladem Tiskového výboru československé sociálně demokratické strany dělnické (časopis „Zář“) :: Dělnická knihtiskárna a nakladatelství v Praze ::

Dějiny literatury jsou v každém národě dějinami jeho duše. Ale co více ještě: jsou její básní, ať už epopejí, idyllou či dramatem. Slovo „dějiny“ připomíná příliš ještě vnější osudy, pouhý záznam událostí, povrchové pásmo fakt. Literatura však, v tom je její smysl: býti deskou, na níž jsou psány vnitřní osudy národa, román jeho vášní, drama jeho úsilí, jeho sklamání a krisí; dobrodružná jeho pouť za ideálem; touha, přenášená z pokolení na pokolení; sen, jejž nesplněný podávají mrtví živoucím a dosud nenarozeným.

Národové mají takovýto svůj vnitřní osud, spřádající se hluboko dole, v tichu a šeru duší, pod pestrou vřavou hlučných událostí, pod oněmi projevy brutální síly a kalendářovými mezníky, jež skládají vnější jeho osud a jsou materiálem dějepisce.

Nejprimitivnější, pod povrch zevních dějů nejméně pronikající názor na život a vývoj národa jest onen, jenž vedl ruku starých kronikářů, zapisujících události tak, jak se sunuly v řetěze své posloupnosti: narození a úmrtí králů, jejich sňatky a korunovace, války a dobyvatelské výpravy, založení měst, hradů a klášterů, dvorské intriky a anekdoty, vzpoury a popravy, veliké

heroismy a strašné zločiny, zkrátka vše, co se kdy událo pamětihodného ve světě mocných a vládnoucích a co na prostou duši působí hrubou makavostí křičícího fakta, co svádí k zveličování a tvorbě legendy.

Trvalo to celé věky, nežli z tohoto letopisectví vyrostla historická věda. To jest, nežli se dospělo k přesvědčení, že popis dějinných událostí má se zakládati na přesné, zjištěné pravdě. A dále pak, nežli bylo seznáno, že ani pravda holých udajů nestačí, nýbrž že jest pouhou látkou, jíž dějepisec proniká k hlubší souvislosti líčených dějů. A dokonce pak nežli zvítězila myšlenka, že historik stojí na vrcholu svého poslání teprv tehdy, je-li s to, aby zbádal příčinné vztahy mezi jevy různých dob, aby stanovil zákon, jímž z minulosti zrodila se přítomnost a aby nalezl povznášející smysl a krásu nutnosti v posloupnosti dějů, zdánlivě bezmyslné a nerozumné, ničím neřízené a tak krutě zahrávající lidskými úmysly a přáními.

K tomu všemu bylo třeba, aby historikové přestali spatřovat nositele dějin toliko v jednotlivcích: panovnících, vojevůdcích a dvořanech, a aby se naučili vidět předního nositele historického vývoje v kollektivní bytosti celého národa. Aby nepočítali toliko s representativními jednotkami, ale i s anonymními hromadami, aby nebrali v úvahu jen dny velikých vítězství a porážek, slavností a smutkův v ovzduší trůnu, ale i všední dny, prožívané miliony lidí v městech i vsích, nad knihou či pluhem, při práci dělníka nebo řemeslníka, obchodním výpočtu či umělecké tvorbě. I aby konečně dospěli tak k poznání, že všichni tito lidé, na různých místech a v různých dobách žijící, ale stejným jazykem mluvící, ať purpurem, krunýřem či halenou odění, učení i nevědomí, třídními propastmi a sociálními zápasy od sebe oddělení, tvoří přece skutečný a plný celek, celek kulturní a duševní, založený na opakování a typickém vyhranění jistých způsobů myšlení, citů a snah.

Kdo věří v tuto duševní jednotu národní bytosti, nezmenšuje tím významu důležitých jedinců. Naopak, vidím-li, jak oni, vyjádřivše činem, myšlenkou nebo dílem krásy sebe, svoje Já, vybavili zároveň novou vlnu síly, v lůně společné duše národní před tím dřímající, že vyslovili něco, co vysloviti chtěl, ale až dosud vysloviti nedovedl jazyk tisíců, ostatních bezejmenných, a stopuji-li v individuelním jejich vývoji tajuplnou práci všeobecné atmosféry národní, rassového dědictví a časuvzdorné tradice, přisuzuji jim ten největší význam, jaký může míti život člověka, totiž význam representativní a symbolický. Smysl žádné věci nespočívá v tom, čím ona sama o sobě jest, nýbrž v tom, k čemu ona odkazuje, co znamená a co napovídá — souvislostmi se svým pozadím nabývá ona teprve v řádě světovém své hodnoty a krásy, či jak zní jedno z posledních slov Goethova „Fausta“: Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis.

Cestou, podobnou oné, jíž z primitivního kronikářství vyvinula se historická věda jakožto psychologický a filosofický výklad minulosti, bylo bráti se i literárním dějinám nežli z pragmatického popisu a výčtu slovesných zjevů vyrostly na ono umění tvůrčí rekonstrukce, jež jest pýchou moderní kritiky, ale i nejtěžším jejím úkolem.

Tři stupně lze tu rozeznávati. Stupeň první: literární historik zaznamenává docela po kronikářsku události literatury, aniž láme si hlavu jejich souvislostmi a skrytým jejich smyslem. Vypočítává spisovatele a knihy, jest biografem a bibliografem, dílo jeho jest skladištěm udajů. K dílům fantasie a krásy blíží se s rejstříkem sběratele a učence. Sestavuje inventář duševní práce věků. K jednotlivým zjevům literárním nemá svého určitého osobního vztahu, vyhýbá se nadšení i odporu vůči nim, jsa jim povděčen za to, že existují, a tam, kde ceněni se přec nevyhne, spokojuje se šablonami nekritického, sentimentálního velebení.

Stupeň druhý: dospívá se k poznání, že tato nahromaděná a jakž takž urovnaná látka literární není půdou právě nejjistější. O nejdůležitějších udajích panuje spor; má-li být zjištěna pravda, třeba vypleti bejlí omylů a tradicionelních legend. Nutno proto sáhnouti k exaktním methodám: literární historie vystupuje s nárokem v ě d y. Chce býti objektivní, což znamená, že je nudně střízlivá, studená a bezbarvá, bez individuelního stylu, vzletu a procítění. Staví díla fantasie a krásy pod mikroskop, metr a pitevní nůž.

Stupeň třetí: ne pouhou vědou živ jest člověk. Co může nám říci exaktní rozum o dílech, zrozených z rozechvění srdce, z opojení obraznosti, ze záhadných hlubin osobnosti? Umění nelze se zmocniti aparátem vědy; to, co jest v něm právě nejpodstatnějšího, vždycky uniká. Umění chce být chápáno umělecky. Tam, kde končí vědecké úkoly literární historie, počíná její vlastní problem: hledat v rozvoji literatury p r o j e v y l i t e r á r n í h o u m ě n í, vnímat toto umění uměleckým smyslem a stopovat dráhy jeho vzrůstu v hranicích jednoho národa.

Nositelé uměleckého vývoje jsou jedinci. Národ buduje si umění prostřednictvím tvůrčích i n d i v i d u a l i t. Vhroužiti se oddaně do ducha těchto vynikajících individualit, vyluštiti jejich jádro, stanoviti karakter a smysl jejich díla a vzkřísiti je dojmovou rekonstrukcí k nové, mocnější působnosti, kritickým prožitím sesílené — toť hlavním úkolem této nové literární historie, kteráž jest ovšem už daleko spíše činným uměním psychologického znovuvzkříšení nežli passivním poznáním.

Velikou mocí jest v umění osobnost, individualita, ale přece ne vším. Není odpoutána od celého světa, nýbrž má své vztahy a kořeny, jimiž tíhne k větším celkům, své pozadí, od něhož se odráží. Mezi vynikajícími individualitami jedné a téže literatury táhne se z dálné minulosti do budoucna nejen svazek společné krve a jednoho jazyka, ale i jisté pouto společného osudu, kle-

noucí se nad různostmi osudů osobních. Žijeme každý nejen svou jedinečnou sudbu, ale i onen podíl společného osudu národa, jenž nám příslušenstvím k němu je uložen. A vyslovuje-li básník to, co se zrodilo z nutností jeho vlastní existence, vyslovil tím již zároveň něco z toho, co prožívá celá národní bytost.

Tak dospívají literární historie a kritika právě tak jako politické dějiny od jednotlivců k představě kollektivní duše národní. Duše tato spřádá své bytí ze současnosti i z posloupnosti mnoha lidských životů, dýše z horkého žilobití přítomného dne, ale zkvétá i na mohylách a nad nekonečnou řadou hrobů tvoří jediné kvetoucí pásmo myšlenky a krásy.

Každé krásné a hluboké literární dílo jest zrozeno nejen z práce svého tvůrce a z fondu jeho osobní existence, ale i ze skrytého úsilí této duše národní, této veliké bytosti, neviditelné a nezničitelné, o níž utvoříme si pojem, vyabstrahujeme-li ze života mnoha pokolení, po sobě následujících, to, co v myšlení, citech a snahách jejich bylo projevem společného karakteru a osudu.

Tato duševní bytost národa žije zmnohonásobený život jedince. Má svá vítězství i svá hoře, svou pýchu i své katastrofy, své lásky i nenávisti, rozmary a sny, trpí tak jako jednotlivec záhadností bytí a nejistotou cílů, tápe jako on ve tmách a jako on hledá světlo a pevnou půdu, jako on vyrůstá z dětské naivnosti do mladistvého zápalu, mužné vášnivosti, vědění a resignace; dlouho nezná sebe a svou sílu, svěřuje se cizímu vedení, bloudí po cestách, pro ni nevhodných, až konečně nadejde chvíle, kdy se rozsvítí její hlubiny a kdy v dílech umělců uzří zrcadliti se svou tvář. Veliká, slavná chvíle sebeodhalení a sebepoznání!

Jenže co nazýváme chvílí v životě jednotlivce, může být u ní řadou dlouhých let. Život člověka jest pro ni pouhou hodinou a bývá často určením celých generací, aby byly nositelem jediné její myšlenky nebo nálady.

Po případě jest jim dokonce smutným údělem, aby protrpěly až na dno jednu její bolest, nežli jest synům jejich dopřáno, aby v jejich životě slavila bytost národa radost osvobození a dalšího vzrůstu.

Nepřesahuje však jen časově ze života jednotlivce, ale převyšuje ho i svou významností a hodnotou. Už proto, že u ní nekončí jako u individua vše smrtí. Naopak smrt je pro ni silou věčného omlazení. Zánikem jedněch pokolení kypří se půda pro rozkvět příštích. Život a smrt v nekonečném objetí plodí nové její útvary a utkávají tak ze života jejího drama nekonečného dosahu.

V hranicích určité země vře a kypí život národa jako věčné víno života, vrhající svou pěnu vysoko do nekonečných prostorů a obrážející na své hladině svým zvláštním osobitým lomem světla celé divadlo kosmu. Co je v životě jednotlivce malé, polovičaté a omezené, nabývá, zařazeno do organismu národní duše, plnosti a významu. Nic s jejího hlediska není marné. Květ života osobního opadá, ale ovoce jeho zůstává ve větvoví národního stromu.

Cokoliv bylo žito a konáno s čistou, vroucí snahou, dočkává se zadostiučinění, tragická oběť vyvolává v budoucnosti celé požáry nového světla a skutek heroismu nabývá věčného dosahu. Žádný sen, ani nejsmělejší, není oklamán; krůpěje slzí a krve, v mukách života prolité, mění se v skvoucí perly poesie a mravní krásy, když po staletích duše národa na ně se rozpomíná.

Nikde se její dráha sebevýchovy a sebepoznání neobráží tak věrně jako v literatuře. Politické a sociální dějiny nemohou i při nejlepší vůli odvážit se příliš hluboko pod povrch zevních událostí. Jiná umění pak vyjadřují bytost národa příliš zahaleně a podvědomě. Ovšem že jsou díla hudební a výtvarná právě tak vlastními dětmi jejího lůna jako díla literární, krví její krve a odrazem jejího cítění, ale spočívá už v povaze jejich materiálu, že nemohou o intellektuelním jejím životě a vý-

voji podávati svědectví tak výmluvné jako slovo, v němž s tajuplnou krásou rhythmu snoubí se jas myšlenky.

To, co jsem nazval vnitřním osudem národa, nevyjadřuje však literatura vždy s plným a správným vědomím. Může se o něm a o svém poslání mýliti, právě tak jako jednotlivci — i ti největší — neznají vždy pravé formule své vlastní bytosti a směřují svým vědomým chtěním jinam než ona sklonem svých instinktů tíhne. Literatura každého národa jest, zevně vzata, souborem popsaného a potištěného papíru, nahromaděného postupem věků; po stránce niterné pak směsicí a rejem nejrůznějších individualit. Posloupnost jejich a vzájemný jejich poměr k sobě podlehá všem náhodám a nevypočítatelnostem životní reality; pružinou jejich hnutí je vzájemný zápas a zdánlivým výsledkem všeho marnost. Kolik mezi těmito duchy je nesmrtelných a jak problematická jest konečně tato nesmrtelnost?

Teprve literární dějiny vytvářejí z tohoto chaosu jednotný celek. A jen jsou-li zároveň uměním konstruktivní kritiky, prohlédají tímto chaosem až hluboko dolů, tam kde — nepoutáno tíhou fakt — rozvíjí se čisté drama národní duše. Ve skutečnosti není ono ještě jejím dramatem, nýbrž jejím životem — právě tak jako historie Hamletova, kdyby se byla udála, byla by toliko životním případem určitého dánského prince. Teprve Shakespeare učinil z něho drama s hlubokým a věčným smyslem. Podobně z tohoto kusu života, odehrávajícího se v nitru národa, jejž zoveme literaturou, sosnuje drama teprv konstruktivní činnost kritiky.

Život sám plyne dravým proudem, hnaným vášněmi a instinkty, neznalý svých vlastních cílů, pln žalostných polovičatostí a nerozumné roztříštěnosti. Teprve umění, vyzbrojené intellektem a intellekt, nadaný uměleckou vnímavostí, dohadují se jeho smyslu, vlévají jej v esthetickou formu a vynášejí ideu, zacloněnou před tím rejem vnějších skutečností, očistěnou a stylisovanou nyní vy-

soko do sféry krásy. Toto úzké splynutí umění a poznání, vnímavosti a úsudku jest, co zoveme kritikou, arciť v nejvyšším a nejzávažnějším slova toho smyslu.

Kritikou tedy dospívá duch národa k sebevědomí. Kritika jest to, jež vyvádí literární historii z houštin a bludišť životopisných a bibliografických udajů na výšiny, odkud je daleký rozhled. Odtamtud teprve lze celý proud literárního vývoje přehlednout v celistvosti jeho toku, nalézti jeho vůdčí ideje a formuli jeho pohybu.

Pro ducha exaktního bude to formule vědecká. Bude vážiti a měřiti síly kulturní tvorby jako složky ve fysice. Pro ducha uměleckého rozkvétá však tato formule v krásné divadlo tvůrčích vášní a snů, v pásmo duší, ideou rozpálených a skládajících svými životy a svým úsilím rozvoj ducha národního a vyjadřujících svou prací jeho postup k světlu a zralosti. Tak vzniká ona báseň národní duše, o níž jsem na počátku mluvil. Vnitřní osud národa rozhodne o tom, bude-li tato báseň epopejí, idyllou či dramatem.

Takovým způsobem daly by se celé dějiny určité literatury shrnout v několik rysů a momentů, epických i dramatických, a o celých generacích spisovatelů, kteří průběhem staletí tvořili díla jednoho a téhož jazyka, dalo by se vyprávět tak jako básníci vypravují životní pohádku svého reka, s veškerou dobrodružností tabule, dramatickou pohnutostí, kouzelnými barvami citu a snu.

Dovésti to, znamenalo by vtěsnati v několik linií a momentů duševní život celých dlouhých věků, právě tak jako tvůrčí umělec vtěluje v krátkých několik scén neb kapitol nekonečnou plnost skutečného života. Takovýto obraz vniterných pochodů, zápasů a krisí v duši národa pověděl by o smyslu a hodnotě určité literatury více nežli tlusté svazky učených literárních historiků, neboť zůstával by stále ve sféře vnitřního ducha literatury, kdežto oni utkvívají při povrchu; podával by reliefy a profily silných uměleckých zjevů, kdežto oni nivellisují

velké s prostředním, považujíce za hodno paměti a záznamu vše co bylo, jen proto, že to bylo. Nekonečné spousty udajů civí na nás nudně a němě z těchto tlustých svazků a nic nám nepraví — zde však mluvilo by vše řečí nitra a pravdou duše, nekonečně závažnější a platnější nežli jest zjištěná, ale proto přece jen ubohá pravdivost zevních fakt.

Epická šíř odpovídá naivnímu názoru dřívějších primitivnějších lidí. Moderní člověk poznává symbolickou tendenci všeho života, směřující k vyjádření mnohého málem: myslí proto i mluví ve zkratkách, nápověděch a shrnujících obrysech. Celá moderní kultura jest soustavou zkratek a symbolů — jen tak může unésti obrovskou tíhu bohatství, postupem věků nahromaděného.

A jen tak také odoláme tíze literární minulosti a vybředneme z neplodného přemílání holých literárně historických skutečností, naučíme-li se dívat na dějiny literatury tak jak bylo právě naznačeno: jako na báseň národní duše, plnou vzruchu a života, nedozpívanou ještě a nedožitou, protože čekající, že my a ti, kteří po nás přijdou, svým životem a svou prací připíšeme k ní nové verše a sloky.

Takovým způsobem chtěl bych vyprávět o minulosti české literatury. Těžký úkol usnadněn jest v tomto případě tím, že česká literatura více než která jiná přiléhá k osudům národního celku. Jest to literatura malého národa, strašnou pohromou polozničeného právě v dobách, kdy nahromadil na své půdě podmínky k bohatému rozvoji kultury. Po tři další staletí bylo mu těžce zápasit o uhájení holého života; situace to, v níž je málo místa pro onen přepych života a síly, jejž zoveme uměním. Nemnoho uměleckých skvostů nalezneme na své cestě. Také málo velkých individualit, a pokud jsou, nevyčnívají tak příliš zjevně nad své okolí, aby tvořily svůj zvláštní svět pro sebe, tím méně stojí proti svému okolí. Jsou si vědomy, že slouží národní věci a také až do nejnovějších dob jí vskutku výlučně téměř slouží. Až na pařídké vyjimky nevytvářejí si své vlastní povýšenější kulturní atmosféry a v době národního znovuzrození zaujímají postavení skutečných duševních vůdců národa. Teprve nejposlednější leta způsobila v tomto poměru některé změny. Čím méně je tu tedy velikých osobností, které by strhovaly na sebe pozornost, tím spíše jsme nakloněni spatřovat v jejich životě a díle výraz hnutí celé národní duše.

Literatura národa českého je pravou knihou jeho osudů. Vlastní obsah jejích děl ze starší doby nemá v sobě nic velkolepého. Ideový jejich fond, rozloha jejich citů, temperatura jejich života je skrovna; nevynikají ani nadprůměrnou silou fantasie, ani svůdností snův, ani čaromocí mluvy.

Ale přece, pozorovány ve svém souhrnu a posloupnosti, skládají dohromady drama, uchvacující beznadějným žalem zkázy i jásotem znovuvzkříšení. Nudné a nezáživné jsou samy o sobě pro nás náboženské traktáty z dob husitských, ale pozorovány jako dokumenty své doby, dávají nám tušiti žár horečného myšlení a krvavých vášní, z něhož se zrodily. Naivní a méně než prostřední jsou veršové pokusy prvých buditelů, ale pozorovány s výše dneška jako symptomy probuzení a uvedeny v souvislost se vším, co následovalo, nutí nás, abychom vyslovili úctu snaze, z níž vznikly, i obdiv rozněcující síle, jíž na své současníky působily.

Toť právě podivunejhodnější stránka české literatury: nikdy nebylo knihami prostředními a slabými vyvoláno tolik krásných následků jako v Čechách. Umělecká kvalita nestojí tu v nižádném poměru k mohutné síle životodárné, jíž tato literatura projevuje. Několik suchých děl filologů a pokusů prostředních a špatných básníků stačilo, aby byl dán rozhodující vznět k procitnutí celého národa z mdloby úpadku.

Kdo by chtěl pak měřiti význam těchto děl dle jejich esthetických kvalit? Kdo by nepostřehl, že díla tato nebyla pyšným projevem bohatě rozkvetlých individualit, nýbrž že byla bezprostředním a spontanním výrazem samé duše národní, vracející se z mrákot úpadku k novému vědomí a snažící se vysloviti se stůj co stůj, třebas neměla k tomu uměleckých orgánů a byť i její prvá slova zněla jako dětinské žvatlání?

Ne v každé literatuře vystupuje tento život národní duše tak do popředí. Jsou literatury, které pro nás jsou

galerií velikých postav, u srovnání s nimiž je náš zájem o jejich okolí a pozadí nepatrný. Neradi na př. dáváme se přinutit, abychom v Shakespearovi a Byronovi viděli pouhý výkvět kultury anglické v určité době — jsou nám na to příliš velicí a světoví, mluví k nám z nich příliš duše všeho člověčenstva, než abychom se snažili slyšet z jejich slov mluvu duše jednoho pouze národa.

Ale u české literatury jest tato závislost individuelního díla na společném osudu národa rysem tak podstatným, že už prostý požadavek spravedlnosti nás nutí, abychom její vývoj sledovali především s tímto zřetelem. Neboť tento rys dodává jednotlivým jejím dílům teprv pravé ceny, omlouvá jejich slabost a pozvedá je k významu, přesahujícímu z mezí hodnot čistě esthetických. Sama o sobě jest česká literatura umělecky málo rozvinuta, ale to, že tak věrně jako sotva která jiná sloužila za orgán národní duše, že sdílela osud národa v nejhorších dobách, že bývala jediným projevem jeho života a že svou prací způsobila div národního znovuzrození, toť její veliký smysl a její pýcha.

Jsou národové, kteří projevili svou bytost velikými politickými činy, dobyvačností ve světě hmotných hodnot anebo kulturou života a viditelné, výtvarné krásy. Život český naproti tomu byl, jakmile jednou dospěl k samostatným projevům, vždycky úzce spjat s l o v e m. Od počátku patnáctého století jest slovo písma, slovo Kristovo, od počátku devatenáctého století pak slovo novodobé knihy nejdůležitějším a rozhodujícím činitelem osudu Čech.

V tomto dvojím slově je obsažen celý osud národa a jeho literatury. Národ ve svém vývoji je zaražen katastrofou, která v moderních dějinách sotva by nalezla sobě podobné. Vývoj je přerván propastí úpadku, tak širokou a hlubokou, že stěží shledává dnešní historik stezky, jež spojují oba břehy. Jest dvojí národ český, předbělohorský a moderní a dvojí jest i jeho literatura.

Mezi oběma není mostů, jen ona zmíněná stezka, místy zcela ztracená a zapadlá, označuje skrovnou řadou knih českým jazykem psaných, tenkou nit vývoje, obě epochy spojující, ač může-liž etapou vývoje býti zváno nejhlubší poklesnutí jazyka, myšlení a karakteru.

Ale niť ta, ač tenounká, přece nebyla přetržena a prvá vlastenecká slova josefinských osvícenců jsou nejen řečí, ale i smyslem svým mnohem blíže posledním výkřikům Komenského, než by se dle dálky časové a změny poměrů zdálo. Obě literatury tvoří celek. Nejen jazyk, jímž jsou psány, ale i skrytý život národní duše spíná je v jedno a její osudy dodávají jim mohutného reliefu. Z truchlých hlubin národní katastrofy a z vítězných citů obrody čerpá česká literatura, uměleckými idejemi a individuelními snahami nepříliš jinak rozvlněná, onen mocný vzruch a rhythmus, spád a zdvih, jenž činí ji spíše než mnohou jinou opravdovým duchovým dramatem.

Jednotu tuto konstruuje ovšem teprv literární historik; pro skutečný život náš je však stará předbělohorská literatura mrtva. Je nám pouhým vznětem k přemítání, ale díla její nezasahují bezprostředním vlivem do naší duševní existence. Jsou nám historickými dokumenty pro vývoj jazyka a českého myšlení, ale nepraví nic naší duši. Nejen proto, že jsou z převážné většiny budována na náboženském názoru, jenž pro dnešního vzdělance jest přežilý. U jiných literatur nepřekáží tento náboženský názor, aby nebyla udržována živá a plodná souvislost s literaturou středověku a reformace.

Italie na příklad dodnes neochabuje v kultu svého největšího klassika Dantea, největšího zároveň básníka katolického středověku. A přece byla Božská komedie básněna v dobách, kdy u nás asi rýmoval Dalimil teprv svou kroniku! Na francouzské scéně dosud slavně žijí výtvory Corneillovy a Racinovy, básníků, kteří tvořili v době, kdy českou literaturu představoval Komenský

a Pavel Stránský. Nemluvím ani o Shakespearovi, u něhož ovšem není náboženského živlu, jenž by nám překážel a jehož postavy nabývají vytrvalým pěstěním na scéně stále nové zajímavosti a nevyčerpatelné životnosti. A přece byl tvůrce jejich současníkem oněch našich předků, které nám líčí Zikmund Winter ve svých obrazech ze staré Prahy a jejichž mluva i obyčeje mají v našich očích nádech groteskností, tak se nám zdají starými a vzdálenými!

Nemáme mezi svými staršími spisovateli ni jediného, s nímž bychom byli ve styku tak živém a důvěrném, jako jsou s jmenovanými básníky jejich národové. Co jest toho příčinou? Ona jest obsažena již ve slovech, jichž jsem právě užil. Oni cizí autoři jsou totiž básníci a naši starší spisovatelé n e j s o u b á s n í k y — tím je řečeno vše.

Z každé literatury může odolati ničivému působení času a působiti živoucím vlivem na budoucnost jen to, co jest v ní p o e s i í, to jest literárním uměním a květem literární kultury. Jen pravá poesie má dar věčného mládí. Pod kostýmem nejrůznějších dob a pode všemi těmi názory náboženskými, filosofickými a sociálními, které dělí lidi jedné doby, tím více pak ještě předky a potomky, dovede ona pronikat k tomu, co lidi sbližuje: k tomu, co jest nejčistěji, typicky a věčně lidské, k základním momentům lidského bytí a jeho osudovým silám, k prazdrojům soucitu a krásy.

Poesie takovéto hloubky a takového dosahu může vykvést však jen tam, kde život sám je takto cítěn a pozorován. Předpokládá jistý stupeň kultury srdce, zájmu pro divadlo vášní, pro dramatičnost niterných zápasů, pro barvitost citů a snů, pro krásu smyslových zjevů. Vyžaduje jisté míry duševního přepychu a značné nepředpojatosti vůči všemu, co jest lidské. Těžko se jí vyrůstá však v sychravém podnebí morální a náboženské

zaujatosti nebo na drsných půdách, kde se bojuje urputně za určité ideje nebo zájmy.

Starší život český má však takové sychravé podnebí a takovou drsnou půdu. Toť jedna z hlavních příčin — neříkám, že jediná — proč literatura jeho je literaturou bez básníků. Představitelům jejím chybí ona hluboká kultura srdce a formové krásy, která jest pro básnění nezbytna. Chápou se péra ne proto, že by je vnitřní tlak individuelních citů a snů nutil ke krásnému vyslovení se, nýbrž z pohnutek, způsobených vnějšími poměry. Ten, aby zachytil na pergameně nebo papíře důležité události národní minulosti, anebo takové, jichž byl sám svědkem; jiný, aby utvrdil své souvěrce ve víře, nebo aby vyvrátil svou domnělou pravdou bludy jiných; ten, aby nabádal své krajany k vlasteneckému smýšlení, onen, aby je poučil o přírodě nebo cizích národech. Jsou to tedy kronikáři, náboženští didaktikové, apologeti, polemisté a pamfletisté, vlastenečtí mravokárci, kompilatoři a popularisatoři různých disciplin tehdejšího vědění — všecko, jen ne básníci.

Jsou všickni velmi střízliví a velmi rozumní, nenávidí prudkých vášní a nemají smyslu pro lyrismus a romantické snění. Zakládají si na pravdě toho, co přednášejí s velebným pathosem anebo kudrlinkovitě rozvláčným slohem, jehož četba způsobuje duševnímu mechanismu moderního čtenáře pravou trýzeň. Kéž by byli méně rozšafni a více naivní! Kéž by nebyli tak pevni ve víře, tak kovaní v bohosloveckých a scholastických disciplinách a kéž by raději měli něco z onoho dětinského údivu nad pohádkou života, trochu oné vášnivé rozkoše z ní, která nutí vtělovat přediva obraznosti ve krásné tvary a hudbu slov! Pak by byli básníky a duše jejich žila by do dnes v nás, ale takto jsou pro nás mrtvi. Pravdy, jež přednášeli s takovým skalopevným přesvědčením a bojovným zápalem, dávno jimi přestaly už pro nás být a co zbývá jest jen spousta hluchých slov a nezáživných period, na nichž se zájmem dovede se pásti jen historik a filolog.

Toť příčina, proč vlastní literatura česká, totiž ona, v níž postřehujeme zámysly umělecké a z níž můžeme čerpat živé vzněty, počíná pro nás teprve druhým desítiletím devatenáctého století. Ne proto, že leta tato spadají v jedno se silnějším rozmachem národního obrození, ale proto, že se v nich objevují na české půdě prvé hlavy básnické.

Proto ještě netvrdím, že by vše, co předcházelo, bylo holou pouští bez jediného zákmitu poetické zeleně. K a ž d ý národ básní, každý ovšem jinou měrou a svým vlastním způsobem. Každý kmen divošský i na nejnižším stupni kultury má svou poesii, jíž si opřádá svůj život — kdo by chtěl říci, že by toho nedovedl národ, jenž zrodil Husa a Chelčického? Není také poesií jen to, co je psáno ve verších; jsou národové, kteří ji více prožili než napsali a tolik ji absorbovali ve svém životě, že na literaturu mnoho nezbylo. Kdož ví na příklad, není-li naprostý nedostatek dramatu ve starší české literatuře následkem toho, že české dějiny jsou až příliš dramatické? Zkrátka chci říci, že náběhy k poesii ve staré naší literatuře nechybí, ať bychom je už hledali v různých veršováních a rýmovačkách, jež důkladně zaznamenává literární historie, či v písních, pověstech a průpovědích lidu, z nichž ovšem málo jen bylo zachováno budoucnosti, ježto staří spisovatelé měli pro tyto výtvory neučené mysli spíše pohrdání než zájem.

V každém případě nutno však předpokládati, že v celém národě byl od věků jistý fond básnického cítění, poetického ozařování života, idealisování národní minulosti, ekstasí náboženských; že předkové naši dovedli kouzelným světlem oblévati si milostnou vášeň, náboženské mučenictví i rytířský heroism — jenže po dlouhá staletí nenalezli mezi sebou nikoho, kdo by tuto rudu životní poesie dovedl proměnit ve zlato literárního umění.

Ale duše národa o něm jistě snila a po něm volala. Dějiny české literatury, krátce vyprávěny, jsou dlouhým

a pracným uskutečňováním pojmu básníka po dlouhé odbočce do světa náboženských citů a bojů Toť klíč k poznání jejího ducha, poslední formule, jíž možno vydestilovati z obšírné spousty udajů, jimiž nás zahrnuje literární historie. Jí je nejjednodušeji a nejčistěji nakreslena ona linie duchového rhythmu, která tvoří nejvnitřnější nerv našeho literárního vývoje.

Dráha českého ducha vede od náboženství k poesii, od feudálních řádů k moderní kultuře umělecké a demokratické. V dějinách literatury obráží se tato dráha jako dlouhá a klikatá cesta za poesií. Po dlouhé a dlouhé věky nedovede duše česká vyslovit se básnicky — a tolik je přec toho, co by mohla a měla vyslovit! Vždyť první z evropských celků národních uvědomuje a tříbí svou bytost na nejtěžším všech tehdejších problémů, na problému očisty křesťanství, jejž řeší s tak strašlivou vážností a tragickou odvahou! Prožívá horečky, apokalyptická vytržení a krvavé vášně, které rozpalují každou krůpěj její krve; v neslýchaném napjetí vzdorné síly bije se s mocnostmi tehdejšího světa, zná opojnost vítězství i smutek úpadku; sražena k zemi a šlapána nelítostnými odpůrci shlíží do tmy děsné zkázy; sténá pokryta tisícerými ranami a svíjí se v deliriu bolesti — jest zmítána zkrátka mezi nejpříkřejšími kontrasty síly a zkázy a přece nenalézá básníka, jenž by vyzpíval něco z tohoto bouřlivého a svrchovaně dramatického jejího života.

Pak nastává noc, úplná mdloba, spánek podobný smrti. Bytost národa probouzí se z něho zmalátnělá, vystřízlivělá, zdětinštělá, neschopná silnějšího rozmachu myšlenky neb skutku. Ale počíná přece žíti nový život a hned ve branách jeho objevují se postavy, v české minulosti nevídané — básníci. Po čem celá staletí před tím marně tápala, počalo se uskutečňovat v rychlém postupu, podporováno příznivými vlivy nové životní atmosféry.

Nepřišel sice hned Básník, onen veliký, absolutní a vítězný, jenž by byl najednou vyslovil vše, co duši

národa tanulo na rtech, ale přišli jednotliví, kteří rozpoutávali její jazyk a dávali jí vyslovovati slovo za slovem. Či střízlivěji řečeno: pojem básníka v české literatuře neuskutečnil se na ráz, nýbrž realisuje se pořadem různých individualit, které vtělují sobě jednotlivé jeho oblasti a hodnoty.

Toto klíčení básnického a literárně-uměleckého ducha v Čechách a jeho vtělování se v jednotlivé postavy, toť ono drama národní duše, o němž jsem na počátku mluvil a které se odráží v našich literárních dějinách. Nelze, myslím, české literatuře přisouditi smysl krásnější. Jest pýchou jiných literatur, že čerpají svou poetickou tradici až z dob polomythických a že mají své klassiky, z nichž po století žijí. Ale má to také svou zvláštní krásu a jímavost vidět, jak poesie vzniká tam, kde jí dosud nebylo a jak umění vyrůstá bezmála z ničeho. A mají zároveň své zvláštní kouzlo původnosti básníci, kteří třebas se nerovnají geniům jiných národů, mohou o sobě říci, že jsou ve své vlasti prvými svého rodu.

Chci vypravovat o nich, o českých básnících, v této jejich souvislosti s duší národní, tak jakoby každý z nich zastupoval určitou scénu v jejím dramatě, kteréž — pozorováno s hlediska literárně-historické kritiky — mohlo by nésti název: Z r o z e n í b á s n í k a.

Nedostatek literární poesie ve starých Čechách zaráží tím více, že jde tu o zemi, jejíž dějiny tak jako málo které jiné jsou ve svých počátcích opředeny čaruplnou mlhou mythů a pověstí. Národ básnil, dokud ještě neměl literatury. Dovedl oblíti krásným světlem poetickým svůj příchod do této země a prvé doby svého života na její půdě, ale zdá se, jakoby tato tvůrčí síla jeho fantasie mizela tou měrou, jakou se seznamoval s písmem a knihou.

Již samy tyto prvé pověsti byly by stačily, aby se staly východiskem básnického vývoje. Mají svůj hluboký a krásný smysl, jenž nás odškodňuje za to, že o mravním a náboženském názoru svých staroslovanských předků máme představy tak chudé a nejisté.

Není-liž hned na příklad pověst o Čechovi epopejí, jež by zasluhovala svého Homera? Z končin, kde slunce vstává, dalekou poutí přes tři řeky přichází větev Slovanů, hledajíc si dobrodružně a s důvěrou v bohy novou vlast. V nesmírných dálkách za nimi leží pravlast Arijců i ona rozlehlá sídla slovanská, odkud se přinášejí tradice víry, jazyka a rodu. Poesie úsvitu a národního dětství ozařuje jejich kroky. Odpoutali se od mateřského lůna Východu a nesou duši jeho do dálek krajů, jichž

neznají. Každý krok jejich je těhotný nesčíslnými možnostmi, v každém činu jejich dřímají schouleny budoucí věky. Táhli nekonečnými nížinami a stepmi, až se zastavují v zemi, která upoutává jejich pozornost pestrým bohatstvím svých krajinných živlů: jsou tu zvlněné hřbety hor i žírné roviny, temné hvozdy i hojnost vod. S vrchole hory, jež jako modravý zvon vznáší se nad krajem, přehlíží vůdce jejich všecku její krásu a shledává v ní onu zemi, bohy jim zaslíbenou a přisouzenou, o níž snili za nocí po únavě celodenních pochodů. S velebnými gesty patriarchy ujímá se jejího držení a v polibku, jejž tiskne do této půdy, zasnubuje se duch jeho rassy s touto zemí, aby z neurčitého, beztvárného Slovanství splodil útvar ohraničenější a výraznější: Češství. Co na tom, zdali toto vypravování, tak suggestivní a plné hluboké symboličnosti, málo odpovídá historické skutečnosti? Snad nabyla pověst tato své tradicionelní stylisace teprve v dobách křesťanských, u kronikářů, znalých Písma a podlehajících reminiscencím na tažení Israelitů do země Kananejské? Snad mají konečně pravdu ti, kteří dnes tvrdí, že nebylo vůbec praotce Čecha a že předkové naši žili v Čechách už dávno před Kristem? Co na tom? Pro básnící duši českou byl a jest tento mythický praotec daleko silnější skutečností než leckterý bezvýznamný historický král.

Byl-li on Čechám tím, čím byl Aeneas Římu, jsou jim postavy bájí vyšehradských tím, čím byla městu nad Tiberou pověst o dvojencích, jež kojila vlčice. Až dosud nebylo národa, byly to jen nesjednocené skupiny rodů. Na výšinách nad Vltavou utvořilo se však krystalisační ohnisko; onen pevný, trvale v zemi zapuštěný bod, jehož je potřebí k základům každé kultury. Jakmile bod tento jednou byl dán, bude po věky k němu připoutána mysl česká, zde nahromadí svou slávu a zde bude měřit propast svého ponížení. Scenerie je připravena, drama může započít.

Tento kruh pověstí, vrcholící v Libušině sňatku a založení Prahy, byl pro všecky doby zdrojem poetických nálad, nevyčerpatelnou látkou pro kronikáře a v nejhorších časech zářivou upomínkou pro všecky Čechy. Ký div, že působil i na cizince zvláštním kouzlem. Pro německé romantiky na příklad byly předhistorické Čechy jednou z oněch divuplných zemí báchorky a snu, kam nejraději fantasie jejich podnikala výlety. Oni také učinili pro uměleckou glorifikaci těchto starých vyšehradských bájí více nežli česká literatura. Brentano, Grillparzer a Ebert opěvovali původ Prahy a dívčí válku dávno před tím než Zeyer psal svůj „Vyšehrad“ a nežli Bedřich Smetana zbásnil hudebně pověst o dceři Krokově v heroickou idyllu, jejíž klassickou krásou splatilo konečně české umění po dlouhých věcích skále nad Vltavou svůj dluh.

V dobách však, kdy tyto pověsti vznikly a nejvíce zaměstnávaly mysl národa, nenalezly svého barda. Byly nám dochovány suchým vypravováním kronikářů, nikoliv heroickou epikou, která by byla jako u jiných národů sprostředkovala přechod od básnícího dětství národního k pozdějšímu básnictví psanému a která by pro národ zůstala nevysýchajícím zdrojem poetických vznětů. Česká duše nenašla si pro skvoucí obsah svých bájí přiměřené básnické formy a nevíme ani, že by ji byla hledala — prvé to do očí bijící svědectví o tom, jak umělecké orgány její byly nevyvinuty. Básnění bylo součástí jejího života a nikoliv ještě literaturou.

Psané slovo, pokud o něm víme, přichází do Čech teprve s křesťanstvím a co zvláštní: je to slovo psané písmem řeckého východu. Slovo Kristovo, hlásané staroslovanským jazykem, jenž utvrzuje na čas hluboké souvislosti s mateřským plemenem. Příchodem Cyrilla a Methoděje ocitají se Čechy, vydané až dosud vlivům německým, pojednou na ostrém rozvodí mezi dvěma kulturními světy; přijetí křesťanství z této strany posta-

vilo je na svah, vedoucí k Cařihradu. Ale jen na krátko. Po nedlouhém kolísání, když vpádem Maďarů a zánikem říše moravské byly vztahy k východu přervány, sklouzá těžiště jejich do západní, germánsko-katolické oblasti, kdež pak utkvěje na dlouhé věky.

Co se dělo v duši české, když tak rázem dovedla se zříci svých starých bohů, skáceti posvátné jejich háje, porušiti svůj čistý, důvěrný poměr k přírodě, jejž si přinesla z původních sídel rassy, skloniti se před infulí německých hierarchů, dát se zavést do románských kostelíků, kořiti se tam ukřižovanému a obrazům jeho matky, poslouchati asketických příkazů mnišských a přivyknouti zvukům latiny, to zůstane navždy poznání našemu zastřeno.

Nezanechala dokumentů, z nichž bychom mohli vyčísti, jak na ni působil tento náhlý vstup do nových řádů myšlenkových a mravních a jak svým osobitým cítěním pojala nauku Ježíšovu. Přijala ji tak ochotně proto, že ztrácela víru ve své bohy a cítila v duši prázdnotu a touhu po vyšších mravních hodnotách? Či učinila to jen s onou lehkověrností, s níž barbarští kmenové dají se nalákati na vše, co okouzluje jejich smysly a obraznost? Jaká to byla potřeba, jež ji hnala do náručí kněze, slibujícího vykoupení a posmrtní ráj? Nikdy nenalezneme odpovědi k těmto otázkám, neboť není básní, které by byly vznikly na tomto epochálním přechodu do světa západní kultury středověké a které by poetickou intuicí a suggescí vyslovily a doplnily to, co nám historická fakta, tradicí kronikářskou k tomu ještě libovolně skrucovaná, napovídají jen kuse a nejistě.

Tolik však zdá se jisto, že duch českého kmene vyšel nauce křesťanské vstříc s vřelou ochotou, snad vlivem oněch slovanských živlů ve své povaze, které jsou příbuzny náboženství, hlásajícímu altruism a passivitu, a jsou příčinou, že mezi mysliteli našeho plemene nalezal Kristus vždy své nejvěrnější apoštoly, od Husa a Chel-

čického až po Tolstoje. Po té stránce je zvláště kníže Václav, svatým zvaný, postavou přímo typickou: panovník, jenž své křesťanství žije s pokorou, jako poslušný sluha kněží a mnichů, představitel měkkého a ústupného slovanství oproti německým králům, jež křesťanství nečinilo o nic méně tvrdými a výbojnými.

Tak však, jak bylo podáváno křesťanství našim předkům, jako soustava katolických dogmat, obřadů a zevních forem, se svým asketickým duchem a svou nenávistí k přírodě, nemohlo působit příznivě na rozvoj jejich kulturních schopností. Neutlumilo příliš ani barbarských mravů a nedovedlo zabránit tomu, aby nejvýznačnější podíl mezi událostmi v prvých stoletích křesťanských Čech nenáležel vraždám a ukrutnostem. K divokým vášním rozvaděných Přemyslovců tvoří příkrý kontrast Vojtěchové a Prokopové. Biskup či mnich jest doplňkem a protiváhou prchlého surovce na trůně.

Výbuchy života příliš divokého a odříkání se života, to jsou dva kontrasty, mezi nimiž cítíme zmítati se lidí v Čechách vládnoucí; vlastní život národa, uprostřed asi mezi oběma póly plynoucí, se vším, co v něm bylo plného, krásného, zvěčnění hodného, navždy nám unikl, neboť nebyl vyzpíván básníky a dalekozrací kronikáři ho neviděli.

Křesťanství nemohlo už proto působit příznivě na vzklíčení básnického ducha, že přineslo do země kult latiny a vzrůstající nevážnost k domácímu jazyku. Ono zároveň již tím, že Čechy spadaly pod správu německých arcibiskupův, ukulo tuhé kulturní svazky s Německem. Mimo panovníka a šlechtice, opičícího se po německém rytířstvu, byl biskup, kněz a mnich předním nositelem německých vlivů.

Poněvadž pak kněží a klášterníci byli jedinými představiteli vzdělanosti a ježto pak vzdělanost tato při kosmopolitickém duchu středověkého katolicismu a mezinárodní jeho organisaci nemohla být ničím jiným než odleskem

kulturních forem, jež tehdejší Řím diktoval celému křesťanskému světu, nebude nikdo hledat v duševních plodech této kasty projevy české bytosti. I tak vzácné památky jako jest známá píseň „Hospodine, pomiluj ny" svědčí toliko o tom, jak mysl česká dovedla se přizpůsobiti cílům a náladám, vypěstovaným tehdejší církevní výchovou.

Zrak, hledající projevy duševního života v těchto dálných stoletích naší vlasti, nemá na čem by spočinul. Všude pusto a šero; půda pro vzrůst kultury není ještě vzdělána. Nevlídný dojem zvyšován jest ještě tím, že není již místa pro kouzlo bájí jako na úsvitě národních dějin. Zde už jsme na půdě historických zkušeností. Nahromadilo se jich už tolik, že mnich kláštera sázavského Kosmas uznává za vhodno zaznamenati je potomstvu. Tak vzniká prvá kronika Čech. Pro literární rozvoj domácího jazyka nemá významu, neboť byla psána latinsky, ale jest to, pokud nám známo, prvý literární čin na půdě české.

Od příchodu křesťanství uplynula více než dvě staletí nežli země Česká provedla přechod ze starého svého života k řádům feudálním po vzoru západním a nežli byla dokonale proniknuta duchem středověké kultury. Poměr její k Německu uváděl její vládce, šlechtice a vojíny na arénu důležitých evropských událostí. České oči viděly korunovace císařů svaté říše římské se vší církevní pompou a feudálním leskem jejich dvora, i města porýnská s nádhernými kathedrálami i hrady, kde při rytířských hrách řinčela zbraň i zněla loutna pěvců; české meče bojovaly na pláních lombardských a na hradbách věčného města. Kolik českých lidí přešlo takto údolími zasněžených Alp dolů do Italie, kam lákalo nejen dobrodružství boje, ale i kouzlo jižního nebe a nevídaná krása měst! Vraceli se domů s nevybladitelnými vzpomínkami a přenášeli do lesnaté a městy jen řídce poseté vlasti mrav spatřených zemí. Tak orientovala se mysl česká o svém položení v Evropě a zvykala si opouštět hranice svého

domova. Ale ani tu opět nenalezla básníka, v němž by se byla rozzpívala pod těmito bohatými dojmy cizích kultur. Vstup do plného středověku není právě tak označen žádným dílem poesie jako nebyl před tím vstup do křesťanství.

A přece byla poesie jedním ze živlů rytířského mravu, jenž v době prvých králů kvetl již nad Vltavou a na hradech českých pánů v celém svém lesku. Jest nám podivno představiti si Přemyslovce, hovořící německy a naslouchající písním minnesängrů — představa tato jest nám proto tak cizí, že žádný projev domácí literatury nám nenaznačuje, jak asi tyto květy cizí poesie působily na tehdejší české cítění, ani přispěly-li k oživení vlastních poetických schopností a byly-li více než pouhou dvorskou módou.

Nutno však přiznati, že tito němečtí pěvci, přicházející zejména ke dvoru Václava I., znamenají se svými napodobiteli prvý zárodek literární kultury v Čechách. Zárodek ovšem, z něhož nic nevzrostlo; neboť vlastní bytost národní sotva zvěděla o těchto pohostinských vystoupeních pro úzký kruh dvorského panstva, rozumějícího jazyku Waltera z Vogelweide. Suďme však o tom jakkoliv, upříti nelze, že poprve tu stáli na české půdě lidé, kteří způsobem své doby a v jazyce ovšem cizím uskutečňovali pojem básníka, českému myšlení až dosud neznámý. Zde vystupovala poesie už jako samostatný útvar, zejména od cítění náboženského neodvislý, ze „světských“ citů tryskající, mající své zákony krásy, svá pravidla formy i své obecenstvo v určité sociální kastě. Zkrátka tedy všecky základní podmínky pro vyklíčení literární kultury, až na jednu, která je vlastně hlavní: tvůrčí roznícení ve vlastním lůně národa.

Proto všecko toto minnesängrovství v Čechách má pouhý význam dočasné dvorské záliby, na vkusu a rozmaru několika mocných lidí odvislé, a nezanechalo v české literatuře stop, leč snad bychom za takovou mohli považovat roztoužené rýmování o sladké milosti,

s nimiž setkáváme se za panování Lucemburků v kruzích šlechtických a studentských. Smíme-li věřiti pověstem, které vidí v Záviši z Falkenštejna pěvce takovýchto — ač německých — písní, pak by stál v podobě tohoto velmože a českého Leicestra, přísvitem tragiky tak už dost ozářeného, před námi zajímavý zjev českého aristokrata dilettanta, jenž kult poetického erotismu z ciziny přejatý převádí v pozoruhodný životní typ.

Zde jsme již také v době, kde začínají vlastní dějiny české literatury to jest v době, z níž se datují prvé literární památky českým jazykem psané. Právě skládání veršová jsou mezi nimi nejpozoruhodnější, ale přece nevyvracejí ni slova z toho, co bylo řečeno o nedostatku básníků a básnictví ve středověkých Čechách. Ony veršované legendy a onen fragment „Alexandreidy", u nichž s horlivou pietou zastavuje se každá literární historie, jsou neocenitelnými dokumenty pro vývoj jazyka a již svou existencí svědčí o jistých poetických touhách a pokusech českého ducha ve XIII. a XIV. století. Ale nejsou přece více než surrogátem, jenž má nahradit nedostatek samostatné, z domácí půdy vyrostlé poesie. Celým svým obsahem jsou závisly na cizích vzorech, dle nichž jsou sdělány.

Ale ani to, co formě jejich zvláštního vtiskla čeština, nedosahuje výše kvalit básnických: verše jsou ovládány suchým a formálním mechanismem a neoživeny hudbou vnitřního rhythmu, spády rýmů znějí vtíravě a řemeslně. Karakterisují však dobře sklony tehdejšího vkusu. Svět katolických legend se svou mystickou poesií martyria a svět heroických skutků a rytířských dobrodružství, bohatě a s jistým rysem exotismu fabulovaných, to jsou dvě sféry, kam obraznost tehdejších lidí nejraději zaletá, při čemž možno činit ještě ten rozdíl, že prvá vyhovuje spíše citovým potřebám duchovních, druhá laiků. Ale látky tyto nenalezly mezi Čechy skutečného básníka, nýbrž jen napodobitele, kompilatory a překladatele.

O nic výše nestojí literatura z doby Lucemburků, třebas znamenala značný vzrůst do šířky. Obory literární práce se množí, k vlasteneckým kronikám a zbožným legendám přistupují rytířské romány, ba i divadelní hry. Pan Smil Flaška z Pardubic skládá své Rady, plné rozšafné didaktiky i trefných životních pravd, ale o vavřínu básnickém se ani čackému českému pánovi samotnému nesnilo.

A přece, pozorujeme-li kulturní život v Čechách za Karla IV. a Václava IV., chtěli bychom zvolati: Ještě maličko a básník mohl již přijít, byl by přišel! Tak výhodné zdají se nám tehdejší podmínky pro rozkvět poesie. Země zbohatla za vlády Karlovy a Praha stala se jednou z nejdůležitějších křižovatek evropských hnutí a zájmů; založení university pozvedlo rázem úroveň vzdělání do výše před tím netušené; šlechta a duchovenstvo obklopovaly se přepychem, nesčetné stavby kostelů a klášterů volaly po uměleckých silách. Čechy vpluly rychle do plného proudu středověké kultury a dohnaly ji k nejbujnějšímu rozkvětu, alespoň co se týče stránky oekonomické a zevních forem života.

Nahromadění bohatství a všech sil, které byly složkami tehdejší kultury, bylo tu takové, že rozkvět přecházel znenáhla v hnilobu a že vznikala dusná temperatura pařeniště. Po stránce sociální předvěst to krise, po stránce kulturní však slib bohatého vzrůstu, neboť v takovýchto periodách blahobytu a klidu, kdy v teplém pohodlí ochabují svaly národa, zcitlivují jeho nervy, vyvíjí se smysl pro rozmařilost snění a hry fantasie a tu pak zpravidla nastává příznivá atmosféra pro umění. Nezrodily-li básníka dřívější Čechy polobarbarské, dalo by se souditi, že jej s daleko větší pravděpodobností mohly zrodit Čechy, které svým rozkvětem hmotné kultury předčily ostatní tehdejší země evropské.

A přece básník ani tentokráte se nedostavil. Hmotná kultura sama ho nestvoří, nenadešla-li ještě proň chvíle

v duši rassy. A ta dávno ještě nenastala v dobách, kdy kázal Milič, kdy mladý Hus dorůstal k svým úkolům a kdy Tóma ze Štítného poučoval své krajany o podstatě křesťanských ctností. V těchto a jiných mužích poprvé, možno říci, procitl duch český k vlastním svým projevům, ale nesmírně ještě byl dalek toho, aby projevil básnickým slovem, jak cítí krásu, skrytou v hlubinách nitra a mluvící řečí přírody. Naopak právě, proti pocitu a kultu krásy, proti každému opojení smyslů a proti kouzlům pozemského bytí směřovaly tyto prvé svérázné výšlehy českého ducha, v jejichž blescích pak znenáhla celý národ nalézal cestu k velikému historickému úkolu.

Hmotná kultura doby Karlovy a Václavovy nepůsobila na duši českou dojmem příznivého oplodňujícího ponebí, nýbrž naopak jako dráždidlo hněvu a rozhořčení. České myšlení nehřálo se v ní, nýbrž stavělo se proti ní do chladného pásma přísného náboženského života. Podmínky, zdánlivě příznivé vzniku poesie, vyvolaly city a snahy zcela jiné. Ale snad by byl vedle úsilí po nápravě církve a mravů mohl zcela dobře plynouti proud básnického vývoje, ba i sama tato kritika poměrů mohla se vtělit v poetickou mocnost, tak jako na př. se to stalo o nějakých sto let později za podobných poměrů ve Francii v nevázaném chechtotu Rabelaisově.

Ale tento příklad právě ukazuje celý rozdíl: v básníku „Gargantui“ vzpírá se proti zvrhlému církevnímu křesťanství duch rassy, která milovala vždy smyslný požitek i veselý vtip a která již na základě svého latinského původu a blízkosti jihu zachovala si vždy značnou příměs pohanského ducha a lásku k umění. V Čechách naproti tomu bouří se proti nemravnosti kněžstva duch národa, žijícího pod nebem daleko sychravějším, nevychovaného nižádnou tradicí, v němž smyslnost a požitek nebyly dosud kulturou dosti zjemněny, následkem čehož výbuchy jejich jsou hrubé, vzbuzují proto nedůvěru, děsí člověka a přivolávají na sebe asketické důtky tuhé kázně křesťanské.

Duch umění a duch morálky navzájem se vylučují, což však neznamená, že by umění bylo negací morálky, něčím nemravným. Jest toliko jinou methodou výchovy k ušlechtilosti a duševní výši, jiným systémem života než morálka. Jsou národové, na jejichž výchovu měl hlavní vliv kategorický imperativ a jiní, na něž více působila umělecká kultura. Tito druzí nejsou v ohledu mravnostním o nic horší než prví, jsou prostě jiní. Prototypem prvých byli ve starověku Židé, druhých Řekové.

Mezi oběma druhy výchovy kolísá život evropských národů až do dnešních dnů. Člověk, jenž žil v dlouhých a důvěrných stycích s uměním, naučil se stylisovati estheticky své pudy, city a vášně, zbavil je tím nejhrubšího rmutu a očistil je v plameni krásy. Ale ten, jenž umělecké této výchovy nepoznal, musí své drsné instinkty krotit tuhou disciplinou mravní. To platí i o celých národech. Čím méně je v nich uměleckého ducha, tím více potřebují opory v křesťanské morálce. Vzdělaný Pařížan na příklad se bez ní obejde, neboť nahražuje si její kázeň příkazy vkusu a ducha; ale praktický, to jest materialistický Angličan a Američan potřebuje přísných rozborů svědomí a temperenclářských zákonů, má-li ovládnouti své těžkopádné hrubé náruživosti.

Co tím má být řečeno? Že i českému národu, jako všem obyvatelům severnější části Evropy, bylo projíti přísnou školou křesťanství nežli dozrál k umělecké kultuře. Jižní rassy nepojímaly nikdy nauky Kristovy tak rigorosně; měly svou bohatou kulturní minulost, země jejich byly plny památek na starou pohanskou vzdělanost, už proto jim nemohlo křesťanství býti tím, čím bylo mladým kmenům severním, pro něž znamenalo prvou velikou vášeň ducha, prvý cíl, hodný veliké touhy a bezpodmínečné oddanosti, první vstup do světa vyšších a lidštějších citů než jakých bylo schopno jejich barbarské dětství.

Duše česká tedy, procitnuvši konečně k samostatnému životu po staletích, v nichž poručníky jejími byly katolická církev a ozbrojená pěst svaté říše římské, zvolila si poslání, daleko rozbíhající se od výchovných úkolů umělecké kultury, ba v mnohém ohledu jim přímo protichůdné. Stanula nad srázem úpadku, do něhož řítila se zkažená církev, a s hlubokým zanícením snažila se vynésti z této zkázy čistého ducha Kristova. Viděla, jak církevníci s náboženstvím kramaří, jak žijí hanebně v hrubých požitcích a shonu po zisku, ale to nedalo jí zlhostejněti k celé soustavě náboženských myšlenek a zřízení, nýbrž naopak dráždilo ji to, aby hledala pravý a dokonalý smysl náboženství pod tímto odstrašujícím povrchem.

Čím smutnější byl obraz, jejž poskytovala církev, čím křiklavější byl rozpor mezi slovem Kristovým a jeho hlasateli, s tím vášnivějším zápalem vztyčovala ideál života vpravdě křesťanského. Nebyl to sice ideál dokonalých asketů ani mystiků do sebe jen ponořených, ani sentimentálních pietistů; byl to křesťanský ideál statných mužných povah, které při vší zbožnosti nebyly beze smyslu pro skutečnost a jejichž životní morálka neměla v sobě nic exaltovaného a od světa odchýleného, čímž podobají

se oněm mužům německým, rytířům a měšťanům, kteří o více než sto let později seskupili se kolem Luthera. Ale přece příčilo se jejich přísné zbožnosti všecko, co chtělo působiti na smysly a co budilo světskou rozkoš. Umění nenáboženské byli by jistě považovali za hříšné pohanství a ani pro poesii náboženství neměli mnoho smyslu, hledajíce v něm především jen látku pro myšlení a zdroj očistných sil pro svědomí a srdce.

Nicméně měli tito první horlivci pro nápravu církve jistý smysl literární. Vážili si totiž slova mluveného i psaného a znali jeho kouzelnou moc. Slovo Písma vztyčovali proti nepravostem kněžským a v slově českém spatřovali nejpůsobivější zbraň svých snah. Českým slovem promlouvá ke svým krajanům jihočeský zeman Tóma ze Štítného o zásadách bohoslovecké scholastiky a aby české slovo znělo s kazatelny mocně do zněmčilé, kněžskou nemravností prohnilé Prahy, buduje sbor pánů a měšťanů kapli, která pode jménem betlémská zaujala své důležité místo v dějinách světa.

Již tím, kdyby nebylo ani ničeho jiného, opouštějí půdu středověkého katolicismu, jenž bál se slova, dokonce už slova národním jazykem hlásaného, poněvadž v jeho intellektuelním dosahu spatřoval nebezpečnou pro sebe moc a udržoval proto raději lid ve víře pomocí němých obřadů a gest, nádhery chrámů, obrazů, soch a tajuplných zvuků nesrozumitelné latiny. Již tím jsou pravými předchůdci pozdějšího evangelismu protestantského, jenž svým kultem bible tak plodně působil na národní literatury.

Literární historik jest proto povinen zastaviti se se zvláštním zájmem u této doby před r. 1400. Nevytvořila sice básnických děl, ba měla básnického ducha spíše méně ještě než doby předchozí. Svou horlivostí o nápravu křesťanství vrhla na vývoj českého ducha stín chmurného puritanismu na celé další věky. Ale pozvedla psané i mluvené slovo k významu, jakého ono v Čechách

nikdy nemělo a učinila z něho pochodeň náboženské revoluce i zbraň národní obrany. Čeština napínala své mladé síly k těžkému úkolu, vyjádřiti myšlení duchů nábožensky nejpokročilejších, čímž předhonila jiné nové jazyky evropské. Česká literatura byla vůdčí mocí duševního hnutí v celém národě, třebas to byla jen literatura traktátů, postill a bohosloveckých polemik. Má význam poněkud podobný tomu, jaký měla literatura encyklopedistů před francouzskou revolucí — zde i tam bylo nejprv třeba mužů slova, nežli přišli mužové činu.

Na ramenou těchto mužů stojí Hus. Slovo i čin srůstají u něho v krásnou jednotu a nabývají obrysů velikosti. Dějiny světa znají jej jako kostnického mučeníka, nám Čechům jest však mimo to jedním z tvůrců literatury. Ovšem že historický jeho význam tkví více v tom, jak zemřel, nežli jak žil, mluvil a psal. Ale není-liž jeho heroická smrt statečným posledním důsledkem toho, co po leta byl hlásal ústy a pérem? A že to mluvil a psal z největší části česky, toť veliká chlouba české literatury — se jménem Husovým vstupuje ona na arénu světodějných hnutí duševních.

Ovšem že významu tohoto nabyly české spisy Husovy teprv pod dojmem všeho toho, co po smrti jeho následovalo. Za jeho života přiřaďovaly se k výše zmíněné kategorii literatury, která usilovala o očistu víry a mravů. Ni duchem ni formou se podstatně neliší od prací předchůdců a současníků, jenže roztržka s duchem, v církvi vládnoucím, je u něho zjevnější, myšlení smělejší a útočnější, výmluvnost žárnější. Zvláštní smysl pro konkretnost a sytost výrazu vede Husa k mluvě lidové, tomuto nevyčerpatelnému fondu, z něhož každá literatura ssaje omlazující síly a dává mu užívati drastických úsloví z polí a ulice i tam, kde promlouvá o nejvážnějších otázkách svědomí a víry.

Nehledě ani k významu, jejž má Hus pro zevní stránku literatury svou zásluhou o stanovení českého pravo-

pisu, již pro sílu a jistotu, s níž dovede ovládati české slovo i tam, kde jde o subtilní rozklady bohoslovecké, i tam, kde třeba působiti nejsuggestivnějšími prostředky výmluvnosti, zasluhuje být zván prvým velikým zjevem naší literatury, velikým dík především neobyčejné výši karakteru, která zvedá každé jeho slovo k významu, jehož by ovšem, kdyby jiným bylo vysloveno, nemělo.

Ale toho nezapomeňme ni na okamžik: jest to už literatura, leč nemá ni nejmenších vztahů k literárnímu umění. Husem učinil český duch nejenergičtější krok na dráze za čistým a přísným křesťanstvím a hotovil-li se snad už před tím nakloniti se k oněm kouzelným a vzdušným hrám snů a vidin, jimž říkáme poesie, jeho vystoupením však a vším tím, co po dohoření hranice kostnické následovalo, odvrátil se na celou řadu pokolení od světa krásy.

Hus sám nebyl sice tak chmurným a fanatickým nepřítelem umění jako Savonarola, už proto ne, že v Praze králů lucemburských byl světský duch, podrývající základy církve, představován jinými zjevy nežli byl kult umělecké krásy, pohanským duchem prodchnutý, ve Florencii Medicejských. Umění nevstupovalo Husovi do cesty, ale kdyby se tak bylo stalo, jistě by se nebyl rozpakoval viděti v něm svody ďáblovy a síť pokušení, smíme-li tak souditi z rozhorlení, s nímž ženu prohlašuje za „smůlu ďáblovu“ a tělo lidské za „pytel lejna a hříchů“. Askese jeho není sice docela nepřátelská životu, dovede počítat s jeho nezbytnostmi, ale třebas umírněná, jest to přece jen askese, nepřátelská všemu smyslovému a s pohrdavou nedůvěrou shlížející na projevy lidské přirozenosti a křehkosti.

I z askese ovšem se může zrodit poesie, jak toho příkladem jsou mnozí světci a světice v Italii a Španělsku. Ale u těch vyrůstala askese z mocných popudů citových, z touhy po Kristu a nebesích a bylo jí pře-

konávati v těžkých zápasech smyslný var horké jižní krve. Spirituelní poesie, z těchto vnitřních bojišť plamenem mysticky modravým k nebesům šlehající, byla pak explosí sil, askesí potlačených, a zhusta také výrazem smyslných instinktů, jenže do vyšší transcendentální mluvy přeložených.

Myšlenky Husovy nemají však takovéhoto vášnivého subjektivně lidského pozadí, jsou projevem nezviklatelného přesvědčení, pramení z rozumu a mravního karakteru. Základ jejich je chladný a pevný; i tam, kde jsou pronášeny ohnivě, jest to stále jen intellektuelní zápal horlivého bohoslovce, poetickému roznícení právě tak cizí, jako jí jest na příklad polemická vášnivost moderních vědců. A co bylo řečeno o Husovi, lze rozšířiti téměř na všecky vůdčí duchy české reformace — v tom směru může platit kazatel betlémský za postavu typickou.

A nestvořilo-li si husitství své poesie v době svého myšlenkového kvasu a tichého vzrůstu, jak by k ní bylo mohlo dospět ve své heroické době, kdy vřava bojů zašlapávala každý květ kultury v Čechách, ponechávajíc místa pouze tomu, co sloužilo přímo zájmům, za něž se zápasilo: pamfletu, jenž potíral odpůrce, plamennému slovu, jež vyzývalo do boje, válečnému chorálu, zpívanému na vozové hradbě s palcátem v ruce. V této době fanatických nenávistí, krvežíznivých vášní, barbarských způsobů boje a odplaty, kdo tu mohl pomýšlet na ono klidné, nepředpojaté pozorování běhů lidských, z něhož rodí se smysl básnický? Kdo by byl chtěl uctívat díla krásy v letech, kdy bojovníci Žižkovi pustošili s obrazoboreckou zuřivostí chrámy a zapalovali kláštery, spatřujíce v lesku jejich zdob nástrahu Antikristovu?

Bylo to veliké probuzení duše české. Po staletích dřímoty a polouvědomění procitla k vášnivému životu nejen v hlavách vůdců, ale celých vrstev národa, pánů, rytířů, měšťanů a co nejvýznamnější: i velikých mass prostého lidu. Nežila však jen pro sebe, nýbrž pro věc

Krista a svědomí. Obsahem jejího života byly vztahy k nadsmyslnu, nejvážnější a nejpřísnější uvědomění si toho, čím má býti pravé křesťanství. Vzala na svá bedra tíž problému, o nějž před tím i po tom marně rozbíjelo si lidstvo hlavu po celá staletí: jak uskutečniti v těchto zemích to, co hlásal syn tesaře nazaretského před dávnými věky, v jiné zemi a v jiných poměrech?

Není divu, že řešíc jej zapletala se do odporů: podrážděna cizí zvůlí ve svém svébytí národním chápala se meče a palcátu na obranu svého života a zároveň své víry — krví a ohněm chtěla budovat království toho, jenž hlásal lásku a mír! V této době žila svou nejprudší vášeň, svůj nejdramatičtější vzmach, ale jen žila své drama, což jest zajisté mnohem méně než kdyby je byla zbásnila. Neboť teprv pod tvůrčím dechem umělce nabývají smyslu a krásy děje, jejichž vlastní herci jsou tak zaslepeni svými vášněmi a zájmy, že nemohou přehlédnouti souvislost celku a nemohou vědět, jakým vyšším cílům slouží jejich boj, práce a utrpení.

Husitským bojům nedostalo se tohoto zbásnění, které jest pravým zpřítomněním a zlidštěním historie a vlastně tím jediným živým a nehynoucím, co z minulosti zůstává. Nedostalo se jim ho ani od současníků ani od budoucích a ještě dnes na ně maně čekáme. Současně s husitskými válkami bouřily v Anglii krvavé vnitřní rozbroje, ale už za sto let na to dostalo se jim v královských dramatech Shakespearových velkolepého oživotnění. Tito Richardové a Jindřichové jsou pro nás skutečnostmi; jejich bohatýrství i jejich zločiny neztrácejí v našich očích krásu svého lidství. Ale co víme naproti tomu o tom, co se dálo v myslích českých, když se bojovalo na Vítkově a u Lipan? Kdo porozumí kdy dokonale horečce, která jimi tehdy zmítala, kdo zváží vnitřní síly, jejichž napjetí dohnalo duši českou k heroismu tak neslýchanému? Heroism tento neměl svých básnických pozorovatelů, jen suchá slova kronik vypra-

vují o něm potomstvu. Legendární nimbus kolem postavy Žižkovy neutkali poetové, nýbrž pozdější vzpomínky lidu, připomínajícího si v útisku a ponížení postavu nepřemožitelného vůdce.

Ale vedle těchto chvil vražedné statečnosti a tvrdého vzdoru má duše česká i své evangelické sny bratrství a pokoje. Ve stopách Husových hledí Chelčický ještě hlouběji proniknouti k čistému jádru křesťanství a zatím co vysílené husitství uléhá k odpočinku na lože kompromisů, přejímá Jednota bratrská vlákno myšlenkového vývoje a vede jej dále, do ústraní od krvavých válek a hlučných rozbrojů, do ticha svědomí a do klidné atmosféry duševní práce. Přes to, že odsuzují jako marnost světskou všecko, co nespadá právě do oboru života přísně křesťanského a přes to, že duch askese a naprostého ponoření se do představy Boha a Ježíše dostupuje v nich na půdě české svého vrcholu, vytvářejí si bratři pokojná zátiší, v nichž kvete smysl pro slovo a knihu, hudbu a zpěv.

Skládají a sbírají pobožné písně, studují českou mluvnici a hledí jí dáti pevný podklad. Biblí kralickou pak budují veliký pomník starého ryzího jazyka českého, jenž na dlouhé příští doby vykáže cestu tradici. Obsah jejich zpěvníků vyznačuje se zvláštní formovou vyspělostí, přesným dodržením určitých pravidel verše i zpěvu, obsahuje své živly citové vroucnosti a krásy, tak jako vůbec valná část starých náboženských písní českých, ale v útvar dokonale poetický nerozkvétá.

I kdyby snad tomu tak bylo v některých případech, nemůže přec tato zbožná lyrika platit za svérázný básnický projev národní duše, neboť náměty její jsou dány Písmem neb dogmatem, citový její obsah je pro celý křesťanský svět v podstatě téměř stejný a jednotvárně se opakující. A je to citová sféra velmi řídká a pro kulturu neplodná, neboť duch, unášený vzhůru k světům božského absolutna, přirozeně zamítá každou jinou hodnotu lidskou a

pozemskou, nehledě ani k tomu, že těmto skládáním chybí to, co tvoří vlastní vůni každé pravé básně: individuelnost. Tyto písně nejsou výrazem osobního cítění a osudu, nýbrž jsou skládány pro potřeby věřících zástupů — těmito důvody budiž vysvětleno, že jim věnuji tak málo pozornosti.

V této době, před r. 1500, která je důležitým rozhraním též už proto, že literaturu na místo dřívějších pracných a řídkých opisů počínají tvořit tištěné knihy, přebíhá Čechy prvá silnější vlna h u m a n i s m u. Jestliže kulturní větry, které vanuly po celý středověk do Čech od západu, přinášely mlhy a páry mysticky náboženského cítění a bohosloveckých pojmů, posilujíce tak ducha českého v jeho snaze po hlubokém proniknutí křesťanství, dýchaly z tohoto teplého jižního větru zvěsti o zcela jiných světech kultury, české duši až dosud uzavřených, o volném a bohatém lidství, jež zkvétalo před věky na březích Středozemí, o pohanské kráse a moudrosti, která nepohrdá tělem ani požitkem.

Cestou přes Alpy se ovšem značně ochladil, přizpůsoboval se střízlivému našemu ponebí a místo smyslně horkého dechu renaissance přinášel jen popudy k horlivému studiu starých literatur a splodil nové útvary erudice a dilettantismu. Neoplodňoval život a uměleckou tvorbu tak jako v Italii, nýbrž otvíral toliko nové sféry zájmů a práce učencům, aristokratickým amatérům literatury a suchým knihomolům. Příliš přece jen sláb, aby v zemi tak eminentně náboženské a v národě bez uměleckých tradic způsobil mohutnější přeměnu životního názoru, a sám nesen temperamenty příliš málo básnickými, nežli aby mohl probudit smysl pro literaturu jakožto umění, utkvěl při neúrodném napodobení antických vzorů mrtvým jazykem starého Říma.

Toto latinské veršování na české půdě, někdy dobré a formově vyspělé, po většině však prostřední a špatné, nikdy však nezvedající se k výši skutečné poesie, již

proto ne, že bylo více hříčkou a duševním sportem nežli vážnou životní záležitostí a výrazem vnitřní nutnosti, třebas českými jmény představováno, jest od vývoje skutečné české literatury odděleno vysokou přehradou pyšného a domyšlivého pohrdání, s nímž tito Hasištejnští, Collinové a jak už slují, shlíželi na výtvory domácího jazyka.

Pro českou duši nebyl tento krátký a povrchní styk s antikou žádným pozoruhodnějším dobrodružstvím. Už proto ne, že nebyl to styk s pravým duchem antiky, nýbrž toliko s vyprahlou formalistickou šablonou pozdních epigonů. Ovšem že však má humanism mimo své snahy retrospektivní a na antice odvislé i některé své živly samorostlé, k moderní kultuře směřující, zejména nové, širší a bohatší ideály lidskosti než jaké měl úzkoprsý, do náboženského názoru zakletý středověk. Ale ani těmito svými stránkami nepronikl humanism v zemi, kde zemdlená reformace sklesla sice až na úroveň bohosloveckého hašteření a tahanic o kostely a fary, ale kde přes to bylo náboženství dosud osou všeho života a všech zájmů.

Ideje humanismu byly v Čechách příliš sláby a bezbarvy než aby byly mohly podstatněji přispěti k zmírnění náboženských protiv, leč že bychom jim přiznali za zásluhu vytvoření jisté tradice mírumilovnějšího nazírání náboženského, která spojivši se s duchem Jednoty bratrské a blízka již souvislostí s duchem současné a budoucí západní filosofie vyvrcholila později v mravních a kulturních ideálech Komenského.

Jeden nepopíratelný význam mají pro naše hlediska ony latinské záliby tehdejších Čechů: oživily v nich po přestávce, způsobené husitskými válkami, zájem pro literaturu, učili kultivovat ji jaksi aristokraticky, daleko od shonu a vřavy skutečnosti a bystřili zejména jejich smysl pro formu. Mezi těmito pozdními zbožňovateli Horáce a Virgila, připínajícími ke svým poctivým českým

jmenům zemanským a měšťanským latinské -us, byli zajisté duchové, kteří kdyby dnes žili, zasluhovali by názvu esthétů a literárních mandarinů. Byl tu náběh ke skutečné kultuře literární, pohříchu však ke kultuře velmi úzké, ohřívající své bledé výhonky při kahanu pracoven, nikoliv na slunci života.

Ale přes to mohlo z těchto podnětů něco v budoucnosti vyrůst — vždyť nejinaké byly počátky humanistického vlivu v Německu, Francii a jinde — kdyby byl vývoj nerušeně tak dlouho pokračoval, až by byl duch klasický mohl bytost českou oplodnit. V letech však, kdy ve Francii veršovci Plejady připravovali nastávající éru národního klassicismu, dospívaly v Čechách hádky náboženské ke krvavému rozuzlení a zatím co pak všecky hlavní literatury evropské procházely přísnou školou formové kultury dle vzorů antických, rozptýlila katastrofa bělohorská z Čech znalce latiny, zanechavši zde jen čtenáře bible a jezovitských škvárů.

Tak zaspala v pravém slova smyslu duše česká onu periodu literárního klassicismu, pro uměleckou výchovu Evropy tak nesmírně důležitou — ztráta to pro kulturní smysl v Čechách velmi osudná a dodnes citelná.

A tak ani šestnácté století nedalo ještě Čechám básníka. Ani obrodné jarní síly tohoto krásného a plodného věku nedovedly rozšlehnout poetické plameny z půdy, jež odpočívala tvrdá ještě a suchá. Nedostatek básníka v české literatuře sotva bije kdy více do očí nežli v této době, kdy země naše, uklidněna po minulých bojích, počínala kypět hmotným blahobytem, byla zaplavována tolika kulturními proudy z ciziny a soustřeďovala u dvora Rudolfova tolik vynikajících hlav a tolik luxu, duševního i materielního.

Byla to ovšem doba počínajícího rozkladu a zmalátnění a podobně jako hmotná kultura doby Lucemburků nesla v sobě símě budoucích katastrof. Ale právě takovéto úpadkové podzimní periody v životě národů

bývají bohaty uměleckou tvorbou. U nás tomu tak nebylo. Kdežto prvá ona doba skvělé hmotné kultury vydráždila českou duši k velikému vzdoru a k největším jejím činům, shledáváme ji v této druhé podobné době nanejvýš neplodnou, neschopnou vášnivěji se rozletět anebo říci něco velikého.

Mám vypočítávati literární obory, v nichž se té doby zkoušela? A přicházeti stále k jednomu a témuž výsledku: že ve všech těchto plodech literárních není špetky poesie a že zvláště lyrické veršování klesá v té době na nejnižší stupeň žalostné a směšné bídy? Přejděme rychle tento smutný obraz, neposkytující nám pranic, při čem bychom se zastavili a utěšme se nanejvýš tím, že ne-li duše celého národa ve výkvětu jeho inteligence, tedy alespoň duše lidu dle všeho básnila.

Písně, popěvky a balady, které nalezli pak v lidu národní buditelé a které sbírali jako drahocenný poklad, nemohly přec vzniknouti vesměs jen v době úpadku. Kořeny jejich tradice sahají jistě daleko přes šestnácté století nazpět, ale nikým nezaznamenány, pyšně přezírány jakožto výplody sprostých nevolnických hlav, vznikaly a hynuly jako prosté květy na mezích, dokud láskyplná pozornost moderních romantiků nepočala je vázat v kytice.

Co později rukou Čelakovských a Erbenů bylo shněteno v krásné básnické útvary, proudilo po celé věky životem lidu jako pouhá živelná síla, jako řetěz jisker vnášejících do bědného jeho života paprsky duševního světla a krásy, ale vyplnivši tento svůj úkol v životě lidu hasly tyto jiskry zase, nepřeletěvše hradby, již vytyčila kolem literatury domýšlivost učených bakalářů, mistrů, šlechticů a patriciů, zakládajících si na svých znalostech latiny a svobodných umění. Zatím co péra jejich psala mrzáckým veršem jalově didaktické rýmovačky a pošetile rozvleklé příběhy bez nejmenšího zásvitu poetické myšlenky, kvetla snad ryze básnická lyrika na rtech selských děv a mužů, vládnoucích bičem

a pluhem. Snad — ale kdo smí se odvážit tvrdit tu něco jistého?

Ovšem že však jsou i rýmovačky sebe hanebnější přece jen svědectvím, že mezi našimi předky z oněch dob byl značný počet těch, kteří — zejména pod vlivem humanismu — měli určitější pojem o básníku a snili o slávě básnické. Třebas nelze si představit, že veršotepec tak ubohý, jakým byl Šimon Lomnický, mohl i od svých vrstevníků, tak málo vkusu jevících, být považován za poetu laureata, už to, že legenda tato o něm se utvořila, jest projevem jistých aspirací a jistých vztahů obecenstva k básníkovi, které tehdy již v českých myslích se utvořily. Bylo by zajímavo zjistit, měli-li už naši předkové předbělohorští jméno „básník“ pro pojem z ciziny přenesený, či vzniklo-li toto slovo teprv v dobách buditelských? Arciť byly však jejich představy o poesii velmi úzké a chudobné. Vniterně nedovedli ji odloučit od didaktických a náboženských účelů, formově stačilo jim k poetickému dojmu trochu veršového rhythmu a klinkavého spádu rýmů.

Nesmělá, krátkozrakou rozšafností střežená jejich fantasie nepovznesla se k nádhernějším a barvitějším snům o poesii a při svém bázlivém lpění na náboženských představách nedovedli si ji představiti jako zvláštní samostatný svět snů, budující divadlo krásy ze smutku, rozkoše a hrůzy lidských věcí. Nepovznesli se nejen ve tvorbě, ale snad ani ve vnímání k mohutnějším architekturám básnickým. Mezi tím, co se z jejich práce nám dochovalo, nenalézáme pokusů o zobrazení lidí, společnosti a přírody, jen rytířské romány vzniklé z primitivní radosti holé fabulace; nenalézáme tam větších epopejí vznešenějšího stylu, ani žádného pokusu o poetické ozáření národní minulosti, ni barvitější a vášnivější erotické lyriky a dokonce už žádného pokusu o tragedii. Co by byli říkali as hrám o Romeovi a Julii, Hamletu a Ofelii, Prosperovi a Mirandě, které náležely asi mezi

dojmy mládí, na něž manželka Bedřicha Falckého, dcera anglického krále Jakuba, vzpomínala za svého krátkého pobytu na Hradčanech! Taková byla Praha v dobách, kdy pověst lidu čítala ji k městům, v nichž viděla už obcházeti veliký stín Fausta!

Ale nezapomeňme, že vedle špatných pseudobásníků měla tehdejší česká literatura nejednoho dobrého spisovatele naučných knih a pojednání, své Kornely ze Všehrd, své Řehoře Hrubé z Jelení, své Blahoslavy a Veleslavíny. Jméno poslední stalo se typickým pro celou tuto kategorii literatury, v níž projevuje se mnoho vzdělání a učenosti, poctivého smýšlení a smyslu pro rázovitý, vkusný a zdobný výraz. Bohatě načechrané a umně stavěné periody, jimiž pronášejí své užitečné pravdy svou kudrlinkovou rozvleklostí a svou slovnou opulencí unavují sice dnešního čtenáře, ale svědčí o velmi vyvinutém smyslu pro styl v próse, a souvislost jejich s tradicí Štítného a Husa jest patrna.

Tradice tato, kdyby nebyla bývala rokem 1620 tak násilně přetržena, mohla dáti někdy v budoucnu vznik rázovité, z ryzího ducha jazyka národa vyrostlé umělecké próse románové a essayistické, tak jako na př. mají Němci vedle moderně nervosní a povrchně elegantní prósy žurnálů a běžné novelistiky svou tradicionelní starší dikci, která ze starosvětských dob jde přes Goethea ke Gottfriedu Kellerovi a odtud až k moderním románům Richardy Huchové. My však jsme souvislost s řečí veleslavínskou navždy ztratili. Je dnes pouhou pastvou pro filology a nás ostatní dovede na chvíli upoutati jen svým archaistickým půvabem, jinak je pro nás mrtva. Ztráta tím větší, že nám národní probuzení jiné umělecké prósy nevytvořila a že dodnes nám je o ni těžce zápasit.

V takovém stavu zastihla českou literaturu katastrofa bělohorská. Nelze však říci, že by její strašlivé následky pro český stát a národ byly samojedinou příčinou nezměrného úpadku duševního, jenž po roce 1620 následoval. Úpadek tento byl by dle všeho nastal i kdyby vojsko Maximiliána Bavorského nebylo za onoho osudného listopadového dne rozprášilo šiky vzbouřeného českého panstva. Sledujeme-li postup české práce literární v prvých dvou desítiletích sedmnáctého století, neshledáváme nic, co by svědčilo o rašení nových sil a přibývajícím bohatství — naopak spíše lze mluvit o pokračující sterilnosti a vždy větší myšlenkové chudobě. Duše česká, umdlená dlouhou náboženskou horečkou, jakoby se sama kladla k spánku, jakoby chtěla vyspat se dokonale z této horečky, nežli procitne po půldruhém století k novým a kulturním úkolům.

Katolická protireformace neutkala se s českým duchem na výši jeho síly a zdatnosti, nenarazila u něho na tvůrčí vášně, jež by byly vzdorovaly jejím snahám. Proto bylo vítězství její tak rychlé a snadné. Národ, jenž by v dílech svých poetů nalézal vtělení své bytosti, byl by na této své bytosti houževnatěji a vědoměji tkvěl, poněvadž by byl cítil její reálné těžisko a v kri-

tické této hodině byl by projevil více pudu pro sebezachování. Ale národu, jenž po dlouhé věky byl duževně živ z bible, nešlo o to, aby zachránil sebe, nýbrž aby zachránil víru a snadno dovedl prospěchy vlasti obětovat fantomu pravdy Kristovy.

Pravda tato chce však platit pro celý svět, lze ji volně vyznávat pod ochranou braniborských kurfirstů a hollandských stavů — ký div, že čeští protestanté tak snadno odhodlávali se k vyhnanství! Opouštěli vlast s biblí v rukou, ale bible jest kniha kosmopolitická a už děti jejich četly ji německy a v jiných jazycích. Oč pevnějším svazkem byla by česká emigrace připoutána k národu a oč déle byla by vzdorovala nezbytnému rozplynutí se v cizím živlu, kdyby ji byla do ciziny provázela slova básníků!

Kultura jest nejvyšším smyslem národního života, jeho nervem a páteří. Ona posvěcuje krásou zemi, na níž vyrostla, spojuje duševním bratrstvím živoucí s mrtvými, vybavuje duši národa a ukovává tuhá pouta pospolitosti mezi lidmi téhož národa tím, že je činí účastnými jednoho a téhož typu života a umění. Čím vyhraněnější je tento typ, tím vášnivěji národ na něm lpí. Kulturní vědomí zostřuje jeho citlivost pro nebezpečí i rozněcuje jeho statečnost obrany: hájiti vlast znamenalo pak nejen bíti se za určitý politický útvar, ale za to, abych směl mluvit, myslit, cítit určitým způsobem, aby mi byly zachovány jisté formy života, štěstí a povznesení, které jsou mi nezbytny jako potrava a vzduch.

Takovéhoto kulturního sebecitu v tehdejším českém národě ještě nebylo. Dvěstěletá náboženská rozvášněnost nedala mu vyrůsti a stala se v této kritické době existenci národa osudnou. Všickni národové, kteří příliš opravdově chápali náboženství, odpykali to na svém životě. Kultura dává srůstati člověku s půdou, ale náboženství odpoutává jej od ní a povznášejíc jeho hled k nebi, činí jej lhostejným k životu a k jiným, a učí jej starati se o svou spásu na vlastní pěst.

Kultura činí z národa tuhé, jednolité těleso, ale národ, propadlý náboženské vášni, jest řídké tkanivo, v němž nepřátelská ruka snadno může řádit. Jen touto apathií k životu a skládáním naděje ve vysněné nadzemské síly dá se vysvětlit, proč tak snadno daly se rozptýlit intelligentní vrstvy české ke všem stranám světa, jakož i vůbec, že v celém předešlém boji, jejž vedly s Habsburky a církví, počínaly si tak bláhově a nepoliticky.

Kulturní prací proveden byl později v devatenáctém století div českého obrození a vytvořena národní myšlenka česká — za nedostatku kulturního vědomí byl by na počátku sedmnáctého století český národ náboženskou horečkou bezmála zahynul.

Kdo zváží kdy hrůzu této české tragedie? Čí slovo dovedlo by ještě dnes vystihnout, co se dělo v hloubi národní bytosti, prožívající muka smrtelného zápasu? Novověké dějepisy poskytují málo tragičtějších divadel, nežli jest pohled na tyto zástupy nejlepších mužů země, kteří přetrhávají všecky sociální svazky i svůj poměr k půdě a s heroismem odříkání odcházejí do dálných krajů proto, že si jinak vykládají smysl nauky proroka galilejského, nežli jejich katané. Jaká síla víry, obětující odhodlaně všecky prospěchy skutečného života nadzemské vidině a naději spásy! Tragické jest na tom to, že za tehdejšího stavu lidského ducha nemohlo býti jinak a ještě tragičtější, že tuto roli velkomyslného heroismu bylo hráti malému národu, jemuž při tom unikala každým pórem krev.

Celá katastrofa měla jen slabý literární doprovod. Jako když těžce raněný ztrácí vědomí a slova mu tuhnou na rtech, tak umlkala literatura, toto psané vědomí národa. Co z ní zaznívalo byly jen vzlyky bolesti a blouznivé výkřiky smrtelného deliria. Jen hlasy, vydrážděné ostnem skutečné tísně, nikoliv však zpěvy, vzniklé z volného snění a rozkoše krásy. Ani tato doba veliké hrůzy nezrodila básníka. Ani všecko toto heroické a

tragické rozechvění, jež zmítalo tolika českými srdci, nevykřesalo z nich jiskry skutečné poesie.

Česká emigrace neměla své poesie jako ji měla o dvě stě let později polská; žádné poetické žalozpěvy nezaznívaly od vrb babylonských, pod nimiž exulanti naši plakali, jen do horečně stylisovaných sektářských traktátů vlévali svůj elegický pathos. V apokalyptických vidinách hledali úkoj a povznesení srdce, útěchou jejich byl Bůh, Ježíš, Beránek.

Před konečnou mdlobou zazářil však v české duši zásvit vědomí velmi jasného a neobyčejně obsáhlého: Komenský. Nevyzpytatelné běhy duševního vzrůstu! V době, kdy národ propadá se do zkázy, kdy údy jeho jsou rozptýleny a on přestává býti jednotně myslícím tělesem, povstává mu tato velebná postava, převyšující všecko, co v duševním ohledu zrodilo naše šestnácté století. Tak opozděně přichází, že nenalézá v národě ani místa pro své snahy, ba ani půdy pro život — vyhostěn pro víru, dává cizímu národu, co nemohl dáti vlastnímu.

Kdyby byl působil v normálních okolnostech, měl by význam znamenitého reformátora výchovy, ale doba a poměry učinily z něho více: velikou representativní postavu, symbolisující celý národní osud. V něm shrnula duše česká nejlepší výtěžky svého dvoustoletého reformačního úsilí a uvedši je v soulad s obrodnými ideály humanismu a novými formami vzdělání, podala tuto krásnou synthesu Evropě jako velkomyslný dar ještě v poslední hodině, kdy vykrvácevši pro tyto myšlenky již již propadala se v noc.

Jen nepřekročitelná propast, jež zeje mezi předbělohorským českým životem a národním probuzením, jest příčinou, že spatřujeme v Komenském představitele starých Čech. V očích ostatního světa jest průkopníkem nové doby, pravým synem století Descartova a Spinozova. Jest příliš proniklý novou methodou poznání, již hlásal Bacon, než aby utkvěl při theologických hříčkách

a předsudcích; miluje příliš národní jazyk, než aby mohl sdílet zpupnou vyvýšenost latinských humanistů, příliš přilnul k přírodě, než aby duch jeho nauk mohl být zván asketickým a všecko jeho vzdělání i jeho paedagogické snahy mají příliš harmonický podklad a příliš mnoho kultury životní než aby z nich mohl být vyloučen zřetel k umění a kráse. V jeho široké a bohaté povaze bylo mnoho místa pro poetické cítění; křesťanská zbožnost sousedí u něho s racionalismem a zatím co hlava klidného mudrce osnuje plány na obrození lidstva výchovou, bije mu v hrudi raněné české srdce, choré steskem, zalévané horkými proudy mystické exaltace a tiché něhy. Tím se ostře liší od jiných mužů své doby a příbuzných snah — směli bychom v tom snad vidět rys specificky český, či lépe vlastně slovanský?

Z poetických živlů jeho bytosti obsahuje nejvíce v sobě „Labyrinth světa a ráj srdce". Nikdo nebude arciť čítati k ryzím dílům básnickým tento mysticko-allegorický román, psaný pérem didaktika a blouznivého křesťanského moralisty. Třebas však myšlenka i mnohé podrobnosti přejaty byly odjinud, jest přece v hledisku, s něhož autor na kolotání světa hledí a v distanci, již od něho zachovává, něco uměleckému názoru velmi blízkého. Myšlenka pak, již vyjadřuje titul, je sama v sobě již hluboce poetická. Svět je zajímavým divadlem, ale divadlem marnosti, jež dlužno sledovat s vlídným soucitem neb humorem; klid a štěstí nenalezneš však nikde než v hlubinách svého srdce — není-liž to věčná moudrost poetův za všech dob? Proto dovede Komenského „ráj srdce" být dosud svůdným slibem našim touhám, třebas bychom tomuto ráji dali smysl jiný, než onen pietisticko-křesťanský, jaký mu přikládal poslední biskup církve bratrské. A proto jest tato kniha Komenského onou, snad jedinou z celé naší starší literatury, jejíž hlas je dosud na tolik živý, aby něco v naší duši rozechvěl.

U Komenského loučíme se se starou českou literaturou. Zakončení velmi důstojné. Ač jest to literatura bez básníků, může se vykázati dvěma jmény světového významu. Hus na počátku, Komenský na konci — onen tvoří prvý akt, v tomto doznívá pátý akt české tragedie. V obou vtělena je stejně čistě idea tohoto historického dramatu, idea náboženské obrody: u Husa arciť ještě jednou nohou stojíc ve středověku, u Komenského podávajíc už ruce blízkému století osvobozující filosofie.

Husem propuká v české duši žár nábožensky-reformního úsilí, asketickým duchem provanutého, k umění nevlídného. V Komenském přehlíží duše česká rozsáhlé obory myšlení a vědění, jichž se byla do té doby zmocnila; vystupujíc z katakomb chmurného křesťanského názoru zří před sebou dálné obzory bohaté lidskosti, ozařované sluncem rozumu, již již zdá se vztahovati ruce k novým ideálům, ale je pozdě přec — ještě poslední zaštkání v „Kšaftu umírající matky Jednoty bratrské“, poslední požehnání národu, a vysílena klesá v mrákotu, podobnou smrti.

Úpadek pobělohorský trval tak dlouho, že zlomil jednotu českého myšlení, přece však ne tak dlouho, aby byl dokonale přerval tradici jazyka a literatury. Pamětníci posledních let Komenského mohli čísti ještě Beckovského „Poselkyni starých příběhů českých“ a synové jejich, dočkali-li se stáří, mohli na sklonku života z nadšených obran Pelclových a Františka hraběte Kinského čerpat naději, že jazyk český není docela ztracen.

Tak zvaný zázrak národního vzkříšení naučila nás historie chápat z příčin zcela přirozených. Vlivy, jež tu nejvíce působily, jsou zvláště tyto tři: filosofický duch osmnáctého století; uvolnění duchů způsobené vládou Josefa II. a odpor proti germanisačním snahám tohoto císaře. Co těmito popudy vzniklo, to uvedly ideje romantické pak v oběh a rozdmychaly mocné hnutí. Jinak však není národní znovuzrození o nic větším divem než každá zdařilá propaganda. Kdežto ovšem jiné ideje vyvolávají jednotlivá hnutí kulturní a sociální v národech, toto hnutí české zdálo se jako by bylo stvořilo znovu od základu národ.

Dnešní nacionalismus nedovede si představit národ bez národního vědomí a programu, odtud ten údiv. Ve skutečnosti český národ existoval a žil i v nejhorších

časech, ale ovšem tak jako žije člověk, ležící ve mdlobách. Tělo dýchá, krev jím proudí, ale duše o sobě neví. Jen o probuzení této duše šlo a že ho bylo dosaženo prací osamělého kroužku spisovatelů, jest na celé věci nejdivuplnější a zároveň jedním z největších triumfů, jakým se kdy která literatura může honosit.

Prvý hlouček těchto spisovatelů neměl mezi sebou básníků. Nebyl to hlas poesie, jenž vyburcoval českou duši k životu, byla to střízlivá filologie Dobrovského, slovo kronikářů a apologetů jazyka, hovorné péro Krameria, popularisatora osvícenství. Netřeba toho příliš právě litovat. Básníkem být znamená trpět mnoho nevyslovitelností toho, co vnitřní hlas velí vyslovit, a rvát se s démony ve své hrudi. Kdo má tolik co činit se svým vlastním nitrem, je špatným organisatorem jiných. V těchto kritických dobách, kdy při trochu jen úsilnější a soustavnější germanisační snaze by se bylo vídeňským vládám jistě podařilo v několika generacích vyhladit poslední zbytky češství, nebyli by vrtkaví lyričtí duchové nikdy měli tolik vytrvalosti, tolik jasného poznání situace, tolik oddané a obětavé píle, kolik jí projevili tito podivuhodní mužové, v jejichž jasných hlavách, intellektuelním a velkomyslným duchem osmnáctého věku naplněných, bylo vedle učenosti a zdravého rozumu tolik nadšeného zápalu a lásky k práci.

Jim děkujeme za to, že budova nové české literatury má základy tak solidní a tak účelně rozměřené. Vědecká idea Dobrovského, cestou přísné methody a kritického studia zbudovaná, tvoří silné a zdravé jádro těchto zárodků nového života. Rozcitlivělá hořem upadla duše česká ve večerním šeru náboženského mysticismu do spánku a probouzí se nyní v denním světle rozumu, tohoto slunce filosofického a revolučního století.

Jak se byl zatím změnil svět! Ta tam byla neomezená moc papežství a jezovitů, náboženské vášně doburácely a vzdělaný svět ohlížel se s ironickým úsměvem

povýšeného osvícenství na staré mythy báje, pro něž vyteklo tolik krve a bylo zapáleno tolik hranic. Národové, s francouzským v čele, zmohutnivše na velkých snech klassické kultury, zbavovali se poručenství církví a osvobozovali se duševně i politicky. Náboženská víra přestala být osou dějin; na místě ní nastoupila filosofická myšlenka, ideály svobody a cit národní. Člověk přestal žít pro nadzemský svět a od krutých zřetelů věčné spásy jal se obracet zrak dolů k zemi, na níž mu jest žíti. Počínal chápat její i svůj smysl a vkládat jej ve dvě slova: kultura a lidskost.

Ani Čechy, přes to, že katolicism hleděl je udržeti ve stavu strnulé nepohnutosti, nemohly nesúčastniti se těchto obratů. Oni první mužové, v jejichž srdcích vyklíčil úmysl pracovati na vzkříšení národa, neskládali už naděje v Boha, Ježíše, Beránka. Věřili jen v sílu rozumu a moc spravedlnosti. Byli filosofickými deisty, svobodnými zednáři nebo voltairiány. Duch, jenž vznášel se nad kolébkou českého obrození, nejen že neměl v sobě nic náboženského, ale byl ve své podstatě vlastně protináboženský. Toť největší rozdíl mezi starými a novými Čechami, toť ono místo propasti úpadku, kde mezi oběma břehy přestává jakákoli spojitost.

Pobělohorští exulanti mohli by se dorozuměti s těmito josefinskými osvícenci o potřebě snášenlivosti a lidskosti, ale tito nedovedli by už slov bible pojímati s tou neomezenou a naivní vírou jako oni. Jasné mozky jejich vydávají svědectví o tom, že náboženská horečka vyzuřila se v české duši navždy. Nový život národní, jejž připravují, půjde již jinými cestami. Poněvadž však na znovuvzkříšení politické moci národa není ani pomyšlení, zůstávají ideály jejich v mezích čisté národnosti a kultury, vůdčí úlohu pak na místě státníků a náboženských myslitelů přejímají mužové péra.

Nebylo-li mezi prvními obrozovateli češství básníků ryzích a povolaných, byli mezi nimi přec od počátků

ti, kteří se za básníky považovali. Již r. 1785 vydává Václav Tham veršový almanach a o deset let později vystupují podobným způsobem na veřejnost Puchmajer, Hněvkovský a bratří Nejedlí. Z nich toliko u Puchmajera lze mluvit o vrozeném básnickém talentu, jenž za jiných okolností, při vyšší úrovni idejí a mluvy, mohl se způsobem pozoruhodným rozvinout, ostatní však jsou prostřední a malé duše bez silnějšího citového rozpjetí, rozšafní učenci a kněží, kteří sobě a jiným vlastencům pro radost zahrávají si s verši, anebo naprostí dilettanti, jejichž pokusy svou formovou neobratností a vnitřní jalovostí urážejí jméno poesie.

Ale důležito jest, že pojem básníka tu byl, jenže přes vědomou a úsilnou snahu nedostávalo se mu uskutečnění. A byl to už také pojem jiný nežli jaký měli o básníkovi naši humanisté XVI. století. Ti přijali ho současně s kultem antických literatur, básníkem být znamenalo jim snít o laurech Virgila a Horáce. Ideál básníka, jaký se vznášel nad kolébkou nového češství, byl již přilehlejší modernímu životu. Nebyl to však ještě onen ideál básníka, jejž vytvořili němečtí romantikové, byronismus a manifesty Victora Huga, nýbrž pojem odpovídající intellektuelním a didaktickým tendencím věku Voltairova.

V tomto století splývaly pojmy filosofa, spisovatele a básníka v sebe navzájem. Jednou a touže rukou pracovalo se na Encyklopedii a druhou na klassické truchlohře, feuilletonistickými bonmoty poráželo se církevní dogma, filosofické ideje demonstrovaly se na lehoučce psaných románech a mimochodem napsala se Henriada. Hlavní věcí bylo hlásat pravdu a ctnost; osvěcovat a osvobozovat duchy, toť úkolem vzdělaného muže nejdůstojnějším; děje-li se to veršem, tím lépe. Poesie jest pouze zbraní duševního boje nebo hrou, nikoliv však hrůzně krásnou osudovou silou, jak ji poznalo devatenácté století. Století filosofů nemělo nijakého vášnivého vztahu

k ní a přecházelo právě tak lehce přes její hlubiny jako dovedlo druhou velikou a strašnou věc života, erotickou vášeň, změlčit v galantní laškování.

Toho buďme pamětlivi, posuzujeme-li počátky české poesie. Tito Thamové a Nejedlí byli syny svého věku. I kdyby ani nebyli individuelně tak prostředními duchy, jak veršování jejich o tom svědčí, již sám jejich ideál poesie je nízký. Básníkem být znamená jim psát jakž takž dobré verše, na vnitřním založení celé bytosti jim nesešlo. Nedotknuti ještě novými zjevy, Goethem, německým Sturm-und-Drangem, ani vyvěrající již romantikou, nehledají vzorů mezi tím, co století jejich stvořilo v literatuře největšího a tráví jen z jeho podřadných nejmělčích proudů: z rokokové pastorální erotiky, gessnerovského idyllismu a francouzského bájkářství, prošlého rukama polských epigonů. Jest v tom všem mnoho pósy, vnitřní nepravdy — zahrávají-li si na příklad počestní faráři s pikantním ohníčkem sladkého pastýřského cukrování — a vyhýbání se všemu velikému a silnému.

Z této záliby ve všem malém a titěrném mluví slabost české duše, z hluboké mdloby sotva procitlé. Poslední její výkřiky po katastrofě bělohorské byly neseny tragickým pathosem — při probuzení prvé její básnické touhy nesou se k selance. Zdá se, že v tomto prostředí malého štěstí a dětinné hravosti chce ona zapomenouti svého ponížení a hrůzy svého kolísání mezi životem a smrtí. Tato idylličnost zůstala pak dlouho osudným rysem našeho probuzení; jí lámáni byli silnější duchové při každém větším rozmachu a splošťováno každé heroičtější zvlnění, až konečně z ní samé v nejužším přilnutí k duši národní vybaveny byly hodnoty velikého umění, ne sice v literatuře, nýbrž hudbou Bedřicha Smetany.

Jinde byla za oněch dob literatura nástrojem duševního osvícení, v Čechách byla pochodní národního probuzení. Pojmy básníka, spisovatele, publicisty i vědce

podřízeny byly vyššímu pojmu národního buditele, ale jméno toto, pro nový duševní život český tak karakteristické, není jen specielním produktem naší vlasti, neboť původ jeho z celého ducha osmnáctého století jest zřejmý.

Nikdo nenese jména tohoto větším právem, nikdo nestělesňuje obsah jeho tak bohatě a dokonale jako Josef Jungmann. Jím počíná vědomé a účelné budování literatury. Jiní podlehali náladám dne a svým dilettantským rozmarům, on viděl do dálky a pracoval za celé generace. Nedostal se k tomu, aby vyslovil literárně sama sebe; co diktovala mu nutkavá potřeba národního celku, tomu dovedl obětovat léta života. Bylo by bývalo pohodlnější a vděčnější psát jakž takž verše. Ale jest nejprve třeba znáti rozsah jazyka, z národní pohromy zachráněného — nuže gigantickou pílí buduje Slovník. Jest třeba stanoviti bohatství literární práce, v Čechách vykonané — vznikají Dějiny české literatury. Jest třeba přesvědčiti odpůrce i krajany, že čeština má prostředky státi se řečí velké poesie — i sedá k překladu Chateaubriandovy „Ataly“ a Miltonova „Ztraceného ráje“.

Jungmann sám básníkem nebyl — třebas že ve svých vlastních verších vkusem a formovým smyslem převyšuje své vrstevníky — ale představuje v prvých dobách probuzení typ široce a bohatě vzdělaného ducha a kulturního sprostředkovatele, schopného rozdávati na všecky strany popudy. Ač sám voltairián, nerozpakuje se voliti k překladu, jenž pro básnickou češtinu má býti tak významnou zkouškou, starozákonní epopej básníka anglického puritanismu a Chateaubriandův román s katolickou tendencí. Nesešlo také mnoho na obsahu těchto děl a ideově nezanechaly v Čechách nijakých stop; co však bylo zamýšleno, zdařilo se: důkaz o básnické vyspělosti češtiny byl podán, slovo české ponejprv rozpjalo perutě k poetickému vzletu, ponejprv rozžhavilo se v očistných plamenech krásy, ponejprv pokusilo se zápolit s hudbou a malbou. Důležité mety bylo tím dosaženo, duše

česká po neobratném koktání oblomila si jazyk a počala jim vládnout.

Nejde to ovšem bez obtíže a bez bizarních přemetů. Na tomto stupni jazyka vzniká „Vznešenost přírody“ od Miloty Zdirada Poláka, dílo, v němž úmyslnost básnického chtění křiklavě se odráží od naprosté nebásnickosti výsledku. Odvislost od cizích vzorů, Thomsona a Hallera, domněnka, že velikost zjevů přírodních dá se básnicky ovládnouti záplavami popisujících slov, nevkus a libovůle při tvorbě nových výrazů, vyjevený a nabubřelý pathos, neživený plamenem skutečné vnitřní inspirace, to jsou nedostatky příliš těžké nežli aby dílo toto mohlo padati na váhu tam, kde stopujeme klíčení básnické schopnosti v Čechách. Jest to opozděný produkt křivých názorů o podstatě poesie, jenž karakterisuje valnou část veršujících lidí osmnáctého století. Ale jest přece zajímavým dokumentem úsilovné snahy dáti české literatuře velikou báseň a pak staví českého ducha před nový, i v cizině teprv nedávno objevený svět: přírodu. Pro vývoj české poesie tedy přece v jistém směru etapa.

Po osvícencích přicházejí v druhém desítiletí devatenáctého století romantikové. Po racionalistech mužové citu a vidiny. Možno se přít o to, přinesly-li sny Kollárovy českému probuzení větší prospěch než pronikavý rozum Dobrovského. Jisto je však, že pod vlivem romantismu vstupuje ono do stadia poesii rozhodně příznivějšího než bylo předchozí. Romantism budil smysl pro souvislosti života rassy, pro tajemný původ mluvy, pro národní svéráz a pro květy lidové kultury. Nebyl to ještě romantism jako moderní nálada, melancholické neb revoluční vyznění složitých rozporů v mladých duších, zrozených po revoluci a srovnávajících bolestně svůj vášnivý sen se střízlivou, duchamornou skutečností. Nikoliv tedy ještě romantism byronovský, řešící poměr básnického individua k světu, nýbrž nadšená, všecky individuelní zřetele národnímu prospěchu obětující snaha

vlastenecká, odlišující se od osvícenství tím, že si váží více než ono minulosti, že staví výtvor obraznosti nad jasnou ideu, projevy národního karakteru nad kosmopolitické ideály kulturní a že s pietou shledává stopy mythů a pověstí, v nichž doba josefinská viděla škodlivou pověru.

Tím vším kypří se mocně půda pro vzrůst poesie. V theorii hraje ona už velmi důležitou úlohu, v ní spatřují tito romantičtí filologové a archeologové, zcela správně už a moderně, nejcennější projev národní duše, její krásu a pýchu. Jak slavně by zářila dávná národní minulost před očima celého světa, kdyby postavy jejích hrdin byly obrazností pěvců vtěleny v nesmrtelná díla! Ale marně se po nich ohlížejí v české literární historii, marně hledají, co by český národ mohl postaviti po bok Nibelungům a Ossianovi. Jsou první snad v Čechách, kteří s bolestí a jako smutný nedostatek uvědomují si skutečnost, na níž nelze nic měnit: že nezůstavil básnických památek ze dnů svého dětství.

Ale byli mezi nimi někteří, pro něž se tato skutečnost ještě dala změnit! Tak svůdně uchvacovaly je představy vybájené staroslovanské minulosti, tak hluboce zakořeněny byly v nich názory o nezbytné nutnosti staré bohatýrské poesie jakožto důkazu kulturní vyspělosti národa, že dovedly překonati v nich lásku k pravdě a zřetele poctivosti.

Tak vznikly Rukopisy, zelenohorský a královédvorský, tyto podivné výtvory literární, záhadné svým vznikem a osudné svým dosahem. Neslouží ke cti kruhům, z nichž vzešly, ale nelze jich mlčením přejíti. Nejen proto, že několik pokolení k nim vzhlíželo s úctou a obdivem a tvořilo si dle nich představy o starém životě českém, nejen proto, že daly české literární historii zcela nesprávné východisko a daly jí docházeti na základě toho k nesprávným závěrům, nejen také proto, že na nich inspirovala se po drahné doby všecka vlastenecká epika, ale i proto, že vedle všech těchto hodnot

illusorních mají svou skutečnou hodnotu literárně historického dokumentu. I z těchto padělků mluví básnící duše česká, ne sice z XII. a XIII. století, nýbrž z prvého desítiletí XIX. století!

Otřásá to sice značně našimi pojmy o literární mravnosti, naším předpokladem, že básnické dílo jen z vnitřní své pravdy a poctivosti může čerpat sílu svého života, ale jest to přece jen nevyvratitelnou skutečností, že toto dílo lži bylo radostí a pýchou celých generací. I když klam je odhalen, nelze přece říci, že by to, co v očích starších pokolení tvořilo poesii Rukopisů, bylo se nadobro rozplynulo v dým. Již v tom, jak tito Hankové a Lindové zkonstruovali si možnost starého českého básnění, jak přes mnohé chyby, filologům a historikům patrné, dovedli se vžít do ducha i mluvy předků a dát na dlouhé doby národu klamnou illusi, jež se mu stala tak drahou, již v tom je kus duševního raffinementu, pro tehdejší stupeň českého myšlení význačného, u něhož litovati jen jest, že ho nebylo užito pro věc poctivější. Ale nevzešly-liž tyto falsifikáty z úsilí již čistě moderního, z velmi vyvinutého smyslu historického a z oné rozkoše, s níž člověk dnešních dob dovede uměle oživovat si staré styly a kochati se v nich?

V případě Rukopisův zůstává stále ještě nezodpověděnou otázka: jak to, že lidé tak prostřední, jako byli tito padělatelé, v letech, kdy česká literatura neměla ještě opravdových básníků, mohli vytvořit něco, na čem spočívá bez odporu dech dětství národa, něco z jeho pelu, svěžesti a poesie? Právě poetické kvality to byly, jichž obránci Rukopisů nejraději se dovolávali a dosud nebylo přesně zjištěno, pokud jsou tyto kvality skutečné a pokud jen domnělé. Poetický dojem nemůže být pouhým dílem subjektivní illuse a autosuggesce; zpěvy, které dovedly upoutat pozornost Goetheovu, zajisté musí chovati samy v sobě jistý fond poetické působivosti. Budiž však tomu již jakkoliv, pro naše hledisko jsou Ruko-

pisy velmi významným a zajímavým svědectvím toho, jak těžce byl na počátku národního probuzení pociťován nedostatek starší poesie a na jaká až scestí svedla některé vlastence touha po uskutečnění pojmu básníka.

Esthetická měřítka byla za těch dob v Čechách ještě tak nejasná a smyslu pro jednotný a hluboce karakterní styl literární bylo tak málo, že slov jako „romantikové" dlužno užívati jen s velikou výhradou. Tak jako generace Thámův a Puchmajerův nejevila mnoho z formové kázně klassicismu, právě tak noví lidé, vystupující v „Prvotinách českých umění" a jiných publikacích před r. 1820, přijali z romantických ideálů toliko to, co se vztahovalo k pěstění národnosti. Na poli čistě literárním nebylo mezi nimi a osvícenci velikého rozdílu, poněvadž ani mezi těmi ani mezi oněmi nebylo čistěji vyhraněných básnických individualit. Zmatek je takový, že na příklad osvícenští veršovci, vychovaní klassickými literaturami, zavádějí na radu Dobrovského prosodii přízvučnou, kdežto mladí romantikové Palacký a Šafařík, ačkoliv napojeni herderovskými ideály národní svéráznosti, hlásají jedinou oprávněnost časomíry!

Ale půda pro vzrůst poesie je zkypřena a připravena. Nebyly marny všecky tyto neobratné pokusy dilettantů; jich úsilí, toť byl pracný zápas probuzené národní duše o slovo, čisté a krásně znějící. Jako požadavek tvořil pojem o básníku a jeho poslání jeden z hlavních pilířů, na nichž budován byl nový život Čech. Nebyl to sice pojem básníka jako umělecké individuality, básník, jehož příchodu vlastenci z dob Napoleonových čekali, měl býti spíše orgánem národního ducha, hlasatelem národních ideálů a vůdcem k nim. Ale dosti na tom prozatím, že pojem tento tu byl, že byl tak veliký a že připisoval poesii takovou vůdčí roli v životě národa — šlo nyní jen o to, aby se mu dostalo uskutečnění a životného obsahu.

Touhy příliš naléhavé vyvolávají si svá splnění. Takovým splněním byla českým vlastencům z r. 1824 Kollárova „Slávy dcera". Jí zjevil se jim básník, o jakém snili a jakého potřebovali. Neříkám, že to byl prvý český básník — neboť současně s ním vystoupil Čelakovský a jest otázkou, byl-li pěvec „Slávy dcery" vůbec básnickou osobností. Ale svým současníkům uskutečňoval pojem básníka v nejvyšším smyslu, jakožto věštce, jenž vede národ do zaslíbené země a propůjčuje svůj hlas jeho bolestem a nadějím. Nejen však že vyjadřuje dosavadní ideály českého obrození, on tvoří ideál nový, mnohem vyšší a velkolepější, činící z kroužku tichých pracovníků v malé zemi uprostřed Evropy účastníky ba vůdce světodějného hnutí: probuzení Slovanstva.

Idea slovanská jest prvým velikým činem básnící české mysli. Zrozena v hlavách poeticky rozpoložených archeologů a filologů nalezla v „Slávy dceři" svůj nejmohutnější výraz. Nezrodila se však z vlastního lůna české duše; mladý Moravan Palacký a Slováci Šafařík a Kollár to byli, v jejichž hlavách pod vlivem německých romantických theorií o národnosti skrystalisovala se v evangelium, otvírající utištěným a v kultuře opozdilým národům slovanským výhled na budoucí světové jejich poslání.

Vlastní češství bylo útvarem kulturně a politicky v minulosti přespříliš vyhraněným a osobitým, i budoucí jeho dráhy byly upomínkami na starý český stát a na reformaci příliš určitě vyznačeny, než aby z něho samého mohla zroditi se touha po přimknutí se k východním bratřím, o nichž se mnoho nevědělo a které vývoj dějinný uvedl do zcela jiných, Čechovi nesrozumitelných kulturních oblastí. Zcela jinak však zářila představa Slavie v hlavách synů chudého kmene pod Tatrami, na nějž Praha vykonávala jen slabou přitažlivost a jenž nemaje sám kulturního střediska ani politické svobody ani mnoho naděje v lepší budoucnost, byl nucen odškodňovat se za beznaděj přítomnosti blouznivými sny a těkal svou touhou a nadějí po nesmírných prostorách, na nichž od věků žije a trpí Slovanstvo.

Podivuhodným sběhem okolností byla to však právě pečeť českého ducha, životu pod Tatrami vtištěná, jež přispěla způsobem téměř rozhodujícím k vykličení ideje slovanské. Míním totiž tradici české reformace. Bylo třeba hlubokých stop, jež zanechali pobělohorští exulanté v severních Uhrách, aby mladý bohoslovec z Mošovců se cítil nejen Slovákem, ale i Čechem, aby šel studovat na protestantskou universitu v Jeně a aby jazykem bible Kralické sbásnil dojmy a myšlenky, jimiž zahrnulo jej město, kde miloval Mínu, kde žil v ovzduší Herdera a Goethea, kde putoval po hrobech zaniklých kmenů slovanských a kde všecky tyto vlivy vyústily v snahu vyvodit z německé ideje národnostní, jak ji hlásala věda romantiků, obdobný smysl a cíl pro život svého kmene a celého slovanského plemene.

Tak vznikla „Slávy dcera“, ne jako zralý plod života a umění, nýbrž z překypění mladistvých myšlenek a citů. Mladý theolog zamiloval se do dcery pastora v okolí Jeny a jako tolik jiných je puzen uvolňovat tlaku svých citů veršovými pokusy. Ale je to erotika, prozrazující srdce velmi naivní a vkus ne právě nejlepší. Tyto

petrarkovské sonety, navazované postupem času na šňůru cestovatelské epopeje po způsobu Byronova Child-Harolda, byly by jako milostné verše tolika jiných dávno propadly zapomenutí, kdyby na místě praprostředního erotika nebyl nastoupil apoštol slovanství, přísný vykonavatel dějinné spravedlnosti a věštec lepšího příští. Bezvýznamná německá slečna mění se v allegorickou dceru Slávy, komposice childharoldovská jest přebudována v danteovskou architektoniku pekla, očistce a nebe, poslední stopa básnického cítění se ztrácí a zůstává jen přísná ethika vlasteneckého horlitele, zasedající na soud nad historií se svým zvláštním zákonníkem cností a hříchů. Poesie jest tu málo, užití sonetu pro dílo tohoto rázu svědčí o nedostatku smyslu pro styl, jednotlivosti znějí kostrbatě a směšně. Ale jest to přece jen dílo silného ducha a kdyby nic z něho neobstálo před úsudkem dneška, zůstává Předzpěv, velebný, mohutný, lkající s pathosem čistě básnickým nad hroby mrtvých rass a shrnující do vyjasněného závěru s klassickou lapidárností evangelium humanity, kulturní práce a svobody, které jako dědictví osmnáctého věku svítilo na cestu národům, hlásícím se o právo sebeurčení.

Tato elegie a několik lepších znělek ze „Slávy dcery“, toť tedy prvý poetický výtrysk ducha českého, uvědomujícího si problém zachování národní existence. Řeší si tento problém nadějí v Slovanstvo, způsobem rozhodně spíše poetickým než praktickým. Proto nelze říci, že by báseň Kollárova byla pouhým prostředkem politické tendence; naopak její idea podmanila si současníky svou poetickou úchvatností tak, že zasáhla do politického vývoje, třebas nepřímo, tak, jak se tím sotva může honositi některé dílo světové literatury. Hlasu slovenského, česky básnícího pastora bylo nasloucháno od Šumavy až k Uralu, od Petrohradu až k Jaderskému moři, nejzapomenutější kmenové slovanští vítaly jej jako zvěsť nového života a vlády s postrachem sledovaly hnutí, jím vzbuzené. Mladá

česká poesie hned při prvém silnějším rozmachu rozlévá oživující proudy daleko přes hranice vlasti a vstupuje mezi vůdčí síly národního života. Je to triumf nenadálý a současníky sotva očekávaný.

A přece to ještě není poesie ve vlastním slova smyslu, nýbrž — vyjmeme-li několik lepších míst — účinná rhetorika a propaganda myšlenky. Kollár sám, jako oni proroci starozákonní, když s výše snesl se na ně duch a uložil jim poslání, v opojení mladistvého enthusiasmu vyzpíval svou myšlenku, jak dovedl, a vykonav to, odmlčel se jako pravý orgán vyšších sil, jehož není třeba, když vyplnil jednou svůj úkol. Další jeho život není po stránce umělecké ničím zajímavý a cokoliv ještě veršem napsal, stojí pod úrovní prostřednosti. Poesie nebyla mu životním osudem, on z daleka ještě nebyl tím, jenž by zasluhoval jména prvého českého básníka v celém slova toho dosahu.

Naproti rozplývavému, namnoze fantastickému slovanství Kollárovu representuje František Ladislav Čelakovský velmi životně, reálně a karakterně vlastní češství. Poesie jeho není plodem určitých let jako „Slávy Dcera“ a s lety nezajde. Znamená dokonalé, oddané vžití se do forem písně lidové, tedy útvarů obepínajících svým vývojem celé věky a nezávislých na změnách literárního vkusu.

V jeho „Ohlasech“ jsou literárně stylisovány dva různé světy lidové poesie slovanské: národní básnictví ruské, s homérickou svou šíří vypravovatelskou, naivní hyperboličností bohatýrského tónu, štěbetavou laškovností mladých dívek, humorem životní moudrosti lidové a překrásným svým sbratřením s přírodou — básnický výraz mladého, polokulturního kmene, jásavě vyžvatlávajícího bohatství své fantasie a svých citů do nekonečných obzorů stepí, veletoků a moře.

A v „Ohlase písní českých“ stručné, sestředěné, v půvabných konturách výrazně ryté útvary, jaké vyrostly pod střízlivým českým nebem, v přírodě více

malebné než velikolepé, v srdci lidu zpěvného, ale též i nedůvěřivě zamlklého, spíše ironicky než patheticky rozpoloženého — řada písniček jak šňůra granátů, tvrdých, temných a bez brillantního lesku, ale vyšlehujících při jistém dopadu světla v hluboké, syté tóny nejvzácnější životní šťávy, krve. Krev rassy zanáší údery svého žilobití do rhytmu těchto popěvků.

V tomto stylisačním — „imitačním“ bylo by málo řečeno — umění tkví těžiště významu Čelakovského. Pravda, není to tím nejvyšším, co můžeme od poesie očekávat, tato rekonstrukce lidového básnictví. Není to tvorba nových hodnot ideových a stylových. Nemůže se v tom dokonale uplatnit subjekt básníkův. Hodnotnost těchto útvarů spočívá právě naopak v tom, jak dalece dovedl básník zapřít sebe, člověka vyšší kultury. Distance, která leží mezi jeho a čtenářovým subjektem a těmito formami lidové kultury jest tu jednou z předních podmínek zájmu a požitku. Působí to kouzlem věcí překonaných a vzdálených, ale milých a schopných ožiti ještě chvílemi na nejprimérnějších strunách srdce, těch, v jejichž hlubokých tónech se zachvívají pocity plemenného společenství. Ale je to arciť jen reprodukce, intellektuelní přežívání a přeciťování hodnot jednou už daných, z lidových instinktů vyrostlých. Při tom však přece sféra vyžadující dokonalého umělce — snad více umělce než básníka! — ducha, majícího jemný smysl pro karakter určitého stylu a třebas u epigonů stalo se to brzy jalovou hračkou, je v tom kus triumfu přijíti s touto věcí první. A to učinil u nás Čelakovský.

Byli básníci, Heine na příklad, kteří užívali naivní prostonárodní písně k vyzpívání svého moderně složitého a moderně rozvráceného subjektu. Nic takového však u Čelakovského. Je dost těžko si představit, že zemřel teprv r. 1852, on, který patřil celým svým duchem do doby Goethovy, Wielandovy, Mozartovy! Goethe zvlášť byl jeho miláčkem a cosi z onoho křišťá-

lově tvrdého jasu, jímž svítí toto slunce výmarské, zůstalo opravdu tkvět na dílech našeho strakonického poety. Z graciésní a klidné erotiky „Růže stolisté", z jejích veršových harmonií, z její přírodní dekorace a jejích průzorů do věčnosti a metafysiky lze cítit tiché oddychování klassicky vytříbeného ducha. Subjektivních tónů u Čelakovského téměř nenajdeme. O individualitě v moderním smyslu těžko při této poesii mluvit. Ale v jednom společném rysu lze nicméně viděti její pečeť: v tom rysu lahody, leposti, půvabu, jenž vyznačuje téměř všecko, co vyšlo z rukou Čelakovského. On byl prvý muž nové české literatury, nad jehož kolébkou stály Gracie. Jak těžkopádný je Kollár ve své propagatorské vášni a v monumentálních záhybech svého prorockého pláště proti tomu charmantnímu pěvci, za nímž je těžko představiti si professora filologie!

Ale mnoho jiného o vlastní jeho osobnosti se nedá již říci. Duch na klassických formách vytříbený, při tom však žádný „klassik" v copatém, odstrašujícím slova toho smyslu, lehký a hravý, jehož poesii „v lehkonohém se vidíš zatáčeti tanci", s jistou příměsí espritu, v Čechách povždy tak vzácného, místy satyrik a jindy zas plný metafysického a zbožného vzletu, ale jak vezme péro do ruky, realista od kosti, — to by byly as hlavní prvky, z nichž je zkombinován tento literární zjev. A člověk za ním? Nebyl interessantní osobností, moderním subjektem básnickým. Nic z toho nezdá se mít: filolog, štvaný vezdejšími útrapami, spořádaný občan s jistým nepopíratelně filistrovským rysem, ve svých názorech starosvětský — a přec ten půvab, ta ztepilost forem, ten sladce klokotavý hlas: jak to vše srovnat a vysvětlit?

Takto si to vysvětlíme: Čelakovský byl duch eminentně umělecky formový, schopný zapírat se a vžívat se do útvarů cizích, reprodukovat a křísit cizí styly. Hle, jak to moderně zní! Ano a odvážím se říci ještě dále: byl to **prvý český duch umělecký**, spíše

tedy umělec slovesné formy nežli pravý básník, první u nás představitel literárního artismu, první, jenž lil češtinu do bezvadných kadlubů uměleckých.

A básník? Ani tento prvý mistr českého verše nebyl jím v plném dosahu toho slova. Ani pro něho, tak jako pro Kollára nebyla poesie osudovým posvěcením celého života. Jiný, mladší člověk oněch let byl povolán, aby první v Čechách čerpal z hlubin subjektivní inspirace a aby vtělil ve své dílo i ve svůj život pojem básníka v celém jeho nejčistším kouzle a tragice.

Po Kollárovi a Čelakovském vyrojila se celá řada talentů, skutečných i jen polovičních, kteří s nestejným štěstím opěvají vlast a Slovanstvo, skládají romance z národní minulosti jako Jaroslav Marek a Sudimír Šnajdr, písně prostonárodního rázu jako Chmelenský a Vacek-Kamenický, verše vyslovující starosvětsky vlastenecké a náboženské cítění jako Kamarýt. Je jich tolik, že oproti nim stojí ojediněle Klicpera a Turinský se svými dramatickými pracemi a Tyl se svými povídkami. Lze soudit z toho, jak vysoké měli mínění o poesii vlastenci let dvacátých a třicátých, jak lákavým bylo pro ně poslání básníka v národě, ale také jak vavříny básnické slávy zdály se jim snadno dosažitelnými.

Není ni jediného mezi nimi, pro něhož by počínaly problémy poesie tam, kde končí pouhá veršová routina. Vztah k národu tvoří celý obsah jejich nitra. Co mimo to čistě individuelního zbývá, jest chudičké a prostřední. Nanejvýš že dva tři z nich dovedou pro prosťoučké své nálady přírody a lásky nalézt rhytmus volající po hudbě; takovým způsobem dali Chmelenský a Vacek-Kamenický základ k české písni, ne už literární, ale zpívané, ozývající se všude, kam vniká probuzené češství na svém vítězném postupu. Jazyk jejich nezní nám už tak nečistě a neohrabaně jako pokusy předchozí generace, v tom směru působila umělecká forma Čelakovského způsobem epochálním.

Zatím co takto české myšlení básnické stává se vždy mělčím a jalovějším, spřádá chudý student v šerém příbytku svých rodičů na Novém Městě pražském smutné sny svého mládí. Ze života i z knih vdechuje sladký jed melancholie. Nemá smyslu pro to, vidět vlastenectví ve světle idylly, Praha má v očích jeho fantasticky chmurnou nádheru romantické vidiny, plnou stínů smrti a zaniklé slávy. I v přírodě vidí jen divadlo marnosti. Lká nad umírajícím jarem, nad růží, v jejímž nitru hlodá červ, nad červánkem, jejž pohltí tmavá noc. Jeho duše je plna stesku nade vším, co uplynulo a co je určeno k zániku: nad shaslou slávou národa, nad umlklým hlukem rytířských hradů a královských sídel, nad vlastním mládím, tak chudě a bezbarvě plynoucím, nad životem vůbec, jenž v nic se obrací. Vlivy slovanské myšlenky a Rukopisů mísí se v jeho mysli s hlubokými stopami, jež zůstavila v něm četba romantických melancholiků a mystiků. Čte Waltra Scotta a slézá rozvaliny hradů, naslouchaje tam hlasům minulosti a truchlivě kouzelným melodiím noci, hvozdů a řek. Čte konečně Byrona a hluboký otřes, tím způsobený, prolamuje nejhlubší zdroje jeho citovosti a vybavuje z ní poetické tóny, v Čechách až dosud neslyšené.

Mladík ten se jmenuje Karel Hynek Mácha a jest to prvý Čech, jenž uskutečňuje pojem básníka v jeho nejvlastnějším a nejpodstatnějším smyslu. Ne proto jen, že napsal v závěru „Máje" onen, dle slov Svatopluka Čecha „nesmrtelný stesk" po mládí, ony verše o krásném věku dětinném, jejž jako sborcené harfy tón a mrtvé labutě hlas odnesl divoký času vztek, tyto verše, které kouzlem metafor a suggestivní hudbou svou převyšují vše, co až do těch dob poetického česky bylo vysloveno — ale proto především, že byl z vzácného rodu těch, kteří jsou básníky nejen svým dílem, ale celým svým vnitřním určením; fatalitou své povahy, démonickým zatížením srdce.

Napsati básnické dílo neznamená ještě býti básníkem. Viděli jsme, s jakým omezením dlužno užívati tohoto jména při Kollárovi a Čelakovském. Básnické dílo lze stvořit ve šťastné chvíli pouhým intellektem a formovou dovedností. Ale básníkem být znamená učinit z poetického rozechvění osudovou moc svého života. Každé umění stýká se na své periferii s jinými kulturními oblastmi, tím spíše umění látkou a prostředky tak neohraničené jako je poesie. Velká část těch, jež nazýváme básníky, jsou v podstatě propagatory idejí, filosofy života, umělci slova, průkopníky nových drah mravního života — pohybují se toliko na periferii pojmu básník. Velcí césarové poesie jako Dante, Shakespeare, Goethe, stělesňují tento pojem v celém rozsahu, od středu až k obvodu, ale právě proto že je jimi uskutečněn tak velkolepě a mnohostranně, jsou oni v našich očích už zase více než básníky.

Ale ti, kdož jsou jen básníky, nic více a nic méně, kdož stojí v centru tohoto pojmu, ti uskutečňují jej v celé jeho čistotě, tudíž i v jeho omezenosti a výlučnosti. Z divadla světa padá pro ně ke dnu všecko, co jest časové, a tím silněji září pro ně a tím vášnivěji je vzněcuje, co je věčné: krása jara a lidská bolest, tajuplnost noci a hrůza zániku, rozkoš lásky a smutek

minulosti. Vypíjejí vášnivě slast i muku života; celá bytost jejich tkví v srdci, na něž doléhá záhada existence neodvratnou nutností vysloviti se. Bývají bláhoví, křehcí, zlými náruživostmi zmítaní, problematičtí, ideje jejich jsou nevýrazné, karakter slabý; prostě proto, že nemůže všem požadavkům společenské morálky vyhovět ten, kdo soustředil všecku sílu své bytosti na to, aby hudbou svého srdce vyslovil tajemství věcí.

Žijí celá leta jen proto, aby v několika slokách zachytili něco z rhytmu vášně, z vůně touhy, z barvy snův. Vidina života přechází u nich v mysterium smrti; síla, jež je oživuje, ohlodává zároveň kořen jejich bytosti. Jejich vlastní existence je krátká jako život večerních motýlů, opilých vůněmi a zářících barvami uprostřed houstnoucích stínů. Nejsou schopni dlouhého vývoje, záhy vyslovují vše, co mohou, pak odmlčují se neb hynou a propadnou-li zlým vášním jako Musset, Poe nebo Baudelaire, zemrou-li předčasně jako Keats nebo Shelley, neb násilnou katastrofou jako Lermontov, nelitujeme jich, nýbrž vidíme v tom poslední krásu a logický závěr jejich osudu.

Pokud sahá vědomí literární historie, nezrodily Čechy nikdy před tím duše tohoto rázu. Nepopíratelno jest alespoň, že se neprojevila v literatuře. Nikdo z těch, kdož až do těch dob veršem či prósou hleděli vyslovit nálady básnické, ani z daleka nemohli činit nároku na jméno básníka ve smyslu právě naznačeném. Mácha jest první, v tom jest jeho význam a sláva. Není to duch veliký a v jiné literatuře bylo by se mu spokojiti místem mnohem podřízenějším. Pro nás má však nesmírný význam prvenství. Jeho vystoupení jest velikou chvílí v životě naší rassy. Tu poprve zachvěla se duše česká v nejtajnějším svém nitru sladkou vášní poesie, poprve dovedla z hlubin své mluvy vyloudit krásné zvuky, zpívající ne už o věcech božích ani národních, ale vyslovující už smutek člověka, jeho touhu a marný sen.

Chvíle tak významná, jako je asi v životě jednotlivcově rozkošně bolný vznět první lásky.

Dle běžné formule literárních historiků uskutečňuje Mácha pouze pojem moderně-romantického básníka. Formule spravedlivá vůči Máchovi jen tehdy, připustí-li se, že romantismus po staletích nedorozumění správně postihl a nejčistěji formuloval povahu básníka a jeho poslání. Romantický básník znamená pak tolik, jako básník v nejčistším slova smyslu. Naprosto však už nespravedlivá jest formule, dle níž básník „Máje" není ničím více, než prvým českým byronovcem. Podlehnouti Byronovi nebylo v jeho případě slabostí, nýbrž důkazem vzácné originality. Právě tak nemají jeho vlastenečtí současníci příčin honositi se tím, že Byronovi nepodlehli — zůstali jím nedotčeni jen proto, že primitivní a starosvětské jejich duše nechápaly vášní a krisí, zmítajících bytostí básnícího lorda. Stal-li se však básník „Lary" pro mladého Máchu jednou z osudových sil celého jeho života, tedy ne proto, že by mu byl vzorem pro napodobení, ale proto, že vzbouřil k vyslovení v něm to, co v bytosti jeho bylo právě nejosobitějšího.

Mácha jest básníkem naskrze individuelním; byronism propůjčil mu toliko některé své tóny a allury k zevní stylisaci toho, co v duši českého poety zápasilo o výraz. Vniterně jest však podstata byronismu Máchovi cizí. Nemá ani jeho rozervanosti a jeho zoufalého pathosu, ani jeho revolučního vzdoru a politického ostří. Jest básníkem stesku nad umíráním krásy v přírodě a životě, melancholickým pěvcem touhy, jež marně volá do dálky za tím, co nikdy se nevrátí. S ryze slovanskou zadumaností a měkkou passivitou sklání se před krutými zákony života.

V tom všem jest čistě svůj, ale jako každá z hluboka vykvetlá a rosou tajemného nočního vzrůstu pokrytá individualita nese bezděčně znaky mateřské duše národní. Hudba srdce jeho jest ozvěnou podzemních proudů, jež šuměly po staletí v jejích hlubinách, zakryty

mlhami a tmou. Zvuky její zaléhají cize a nesrozumitelně v sluch současníků, kteří žijí jen na povrchu národní bytosti a vyjadřují její střízlivé vědomí a časové její zájmy. Odtud to strašlivé nedorozumění mezi Máchou a pokolením Tylů a Chmelenských: jako cizorodého vetřelce vymítají z literatury básníka, jenž ve skutečnosti vynořil se z hlubin domácí půdy a je jim proto tak cizím, že vyjadřuje ony živly národní duše, které nikým před tím nebyly uvědoměny a vysloveny.

V Máchovi zastavuje se duše česká nad samým problémem života, zbaveným všech náboženských a jiných těšidel i illusí, nahým a strašlivým. Mácha jest prvý Čech, jenž literárně si tvoří a vyslovuje celý svůj zvláštní svět čistě lidských smutků a problémů. Není o nic horším vlastencem než druzí, ale čím jest mu národ tam, kde sklání se zdrcen před poznáním, že „nic je všeho cíl“? Již svým zájmem metafysickým, svou schopností vidět do hlubin a marnosti lidského bytí zasluhoval by důležitého místa v dějinách české myšlenky, kdyby nebylo ani jeho vlohy básnické, jíž probleskuje místy plamen geniality. Drobnější lyrika jeho jest spíše psychologicky zajímava než umělecky vyspělá, slovník její jest chudý, tón jednotvárný. Ale „Máj“ a několik náladových passáží z Cikánů, to jsou pravé divy poetické inspirace a krásy mluvy, uvážíme-li stav myšlení a jazyka, za něhož vznikly. Všecko je tu neseno rhytmem roztouženého nitra, ze všeho zpívá hudba duše i hudba přírody. Na všem tom, co před Máchou českým veršem bylo psáno, byl súčastněn především střízlivý rozum, anebo jako u Čelakovského smysl konstruktivní. Mácha jest prvý, jehož verš je kolébán vlnami života a nálady a v jehož metaforách nabývá příroda řeči lidských smutků a lidské touhy.

A tento básník odešel nepoznán! Veliká chvíle v životě rassy prošla bez povšimnutí. Velkopansky okřiknut a s posměchem odmítnut mluvčími vlastenecky-náboženského optimismu, jenž nechtěl vidět bolestí a problémů

lidského bytí, umírá Mácha r. 1836, několik měsíců po vydání „Máje“, smrtí, jejíž krutost stupňována jest ohyzdným okolím, opuštěností a chudobou. Padá jako sražen pěstí osudu náhle do propasti. Tento konec oblévá jeho hlavu krvavým svitem tragiky. Ale jest v něm jistá zákonnost. Jsou životy, které volají po katastrofě a jimž předčasný konec dodává jakéhos vyššího smyslu a ucelení.

Kráčíme přes tvůj hrob dále svou cestou, ale neloučíme se s tebou, prvá česká duše básnická! Nalezneme tě vzkřísenou v lidech jiného pokolení, jméno tvé stane se emblemem českého básnění a východiskem tradice. Nebude mládeže, jejíž srdce zůstalo by nedotčeno sladkou vláhou tvých melancholií. Navždy splyneš s duší krajiny, již ovládají Bezděz, Kokořín a Trosky, a jejíž poesii jsi pro nás stvořila. Cos do ní vložila ze své teskné touhy a svého smutku, to zůstane v ní navždy. Hladina rybníků pod Bezdězem vždycky bude šumět rhytmem tvého srdce a v obraze kraje, nad nímž uprostřed lesů zdvihá se kaple na Valdštýně s tvou domnělou podobou na obraze světce, bude se nám vždycky mísit zářící krása jara se stínem tvých smutků; smavá to symbolická scenerie pro báj života, tak čarovnou při vší marnosti, tak sladkou při vší hrůze. Tyto krajiny budou hlásati největší tvůj básnický triumf: ze skryté hudby přírody učinilas doprovod k melodii srdce svého.

Mácha shasl záhy jako osamělá hvězda. Dlouho bude trvati, nežli svit její doletí k příštím generacím. Po něm rozhostilo se opět šero, duše česká tápá a hledá. Nastává doba Langerových Selanek a Rubešových deklamovánek. Za hranicemi metá poesie blesky revolučních myšlenek a v plné výzbroji stojí po boku liberalismu v jeho boji s reakcí — u nás v těchže letech čtyřicátých těší se oblibě u obecenstva rozměklý sentimentalismus Tylových povídek a čítankově didaktické veršování Boleslava Jablonského. Nezapomínejme arcif, že tu teprv, r. 1840, vycházejí Čelakovského „Ohlasy písní českých" a „Růže stolistá" — snaha po uvedení lidového typu do literatury táhne se tak nepřetržitě od prvého jeho vystoupení v letech dvacátých až do doby, kdy po něm přejímají ji Erben a Němcová.

Současně však ani tenký pramének romantického cítění není nikdy už zcela přerván. Ve Vocelových veršových skladbách odráží se romanticko-filosofický názor dějinný a v jeho „Labyrintu slávy" dostává se české literatuře prvého náběhu k thematům „Fausta", ačkoliv ovšem bez pravé básnické inspirace.

Jako dozvuk k Máchovi přicházejí básně Karla Sabiny. Stejná melancholie, stejný žal nad odplynulým

mládím a životem do prázdna se propadajícím, jenže výraz jest mdlejší, barvy bledší a není dosaženo onoho vítězného ovládnutí těžkého životního materiálu silou krásné formy, jež karakterisuje pravého básníka. Ale tento prvý český revolucionář a socialista má odvahu být subjektivním, paprsek z hvězdy Máchovy utkvěl mu na čele a ten ponese tmou dvaceti let, až se dočká pokolení, jež jej radostně uvítá.

Romantický kvas citový vře ve verších Václava Nebeského, zejména v ahasverovské myšlence Protichůdců. Básnická mohoucnost Nebeského je skrovná, ale v cítění a noblesse výrazu lze pozorovati ducha jemné kultury. I satyry Jana Pravoslava Koubka svědčí o pronikavé intelligenci a značné erudici; představují zcela dobře onen druh literatury, uprostřed tehdejší sentimentální generace vzácný, jejž bych nazval básnění espritem, ale jsou příliš papírové a tón jejich je příliš šroubovaný, než aby byly mohly zasáhnouti do života tak, jak na satyře toho žádáme.

Přehlížíme-li, co do r. 1848 bylo dosaženo, shledáváme poesii v čele literárního vývoje. Vznikaly sice i jiné genry literární, byl tu historický román Jana z Hvězdy a Tylův, Rubešovy humoresky, divadelní hry Klicperovy, veselohra Macháčkova a prvá historická dramata Jos. Jiřího Kollára, ale to vše slouží jen jakž takž okamžité potřebě a zaujímá místo druhořadné. Prvou krystalisaci uměleckého ducha v české literatuře shledáváme jen v oblasti verše, u Čelakovského a Máchy. Verš jejich zní už s vítěznou lehkostí a čistotou. Naproti tomu nelze dosud mluvit o uměleckých hodnotách prósy a tím méně dramatu. Již tehdy kráčí básník daleko před povídkářem a dramatikem — poměr to, jenž karakterisuje českou literaturu až do konce století a jehož příčiny nesmíme hledat v náhodných okolnostech, nýbrž v samé psychologii národa.

Rok 1848 jest pro naši literaturu rozhraním, ne sice proto, že by jí byl jako jiným přinesl oplodňující vznětý,

ale naopak, že svými následky ochromil na deset let všechen duševní život a způsobil přestávku, v níž dokonává svou práci stará generace buditelův — co přijde po ní, bude zrozeno již z jiného ducha. Dokonává ji za všeobecné apathie a mdloby. Repressalie reakční vlády stačí, aby nejen ustal politický ruch, ale aby umlkla i jakákoliv energičtější myšlenka. Vývoj poesie je zaražen naprosto, neboť omrzelé a zastrašené pokolení nezná onoho vášnivého pocitu života, jenž je nezbytnou podmínkou básnické snahy.

Co v bytosti národní je nepoddajného a vzdorného, to vtěluje se v postavu Karla Havlíčka. Prvý náš veliký politický karakter je zároveň naším prvým politickým básníkem. Poesie nebyla jeho životním povoláním, ale proto ještě není u něho hračkou dilettanta: je šumnou, třpytnou pěnou, jíž dává tryskati mužný jeho duch v přebytku své síly, ale je i řadou tvrdých perel ocelového lesku, v něž uzrávají jeho nejkrutější bolesti. V jeho epigramech a satyrách vstupuje politická idea česká na dráhy duševního pokroku; češství Havlíčkovo, naprosto rozdílné od blouznivého slovanství Kollárova a od tylovské vlastenecké sentimentálnosti, z němčiny přeložené, je přitrpklé, nedůvěřivé a posměšné, ale mužné a statečné, setřásající poslední pouto vniterné poroby, otrockého smýšlení a jezovitské výchovy.

V Havlíčkovi vrací se duše česká ze svých rozběhů do šerých romantických dálek rassového původu k hroudě, k níž je osudem připjata a k střízlivému přítomnému dni, jejž je jí žíti; učí se míti zřetel k reálnému a aktuelnímu. Typ, jehož zárodkem jsou popěvky Čelakovského, krystalisuje se tu stále určitěji. V tísni poměrů ulevuje si tento duch satyrou, jizlivou, břitkou, neomalenou, nezastavující se ani před náboženskými pojmy, jež dle běžného mínění jsou nedotknutelny, a vesele políčkující tichošlápskou opatrnost, s níž si navykla generace let třicátých a čtyřicátých vyhýbati se myšlení o věcech lidských a společenských.

Verš Havlíčkův nebojí se vulgárnosti; není to satyra pro užší kruhy literární, chce kolovat ústy lidu a vy-

bavovat z národa hněvy, pod násilným tlakem reakce ztajené. Ale zároveň podává národu v těchto zlých dnech malátnosti a sklamání drahocenný dar: smích, rej vtipů, uvolňující a vzpružující sílu humoru. Je to humor smutný, ale přec uprostřed všeobecného mrtvého ticha jest on to jediné, v čem blýská život a síla. A největším dobrodiním byl svému vlastnímu tvůrci: v nejhorších hodinách vyhnanství, pod ostnem krutých útrap vznikají Tyrolské elegie a ve veselou parodii epopeje obracejí to, co ve skutečnosti bylo posledním aktem životní tragedie. Jsou to sloky lehce na papír vržené, pouhé politické rýmování, chcete-li, ale zaujímají neposlední místo mezi čelnými plody české poesie. Zbásniti s tak suverenní lehkostí něco, co se tak těžko žilo, toť více už než umění literární, toť umění žít a přemáhat život, nejhrdinštější snad čin tohoto reka bez bázně a hany.

Uprostřed všeobecného ticha a ztrnulosti objevuje se r. 1853 Erbenova „Kytice", klassické dílo české lidové ballady. Není projevem nějaké nové básnické ideje, jeť nejkrásnějším výkvětem snahy značně staré a pro pokolení vlasteneckých romantiků karakteristické. Zájem pro tyto výtvory lidové fantasie byl jedním z plodných účinků, jimiž duch Herderovy filosofie působil na české probuzení; sběratelé skotských ballad, Bürger a Goethe ukázali pak, jak vysoce uměleckého spracování jest forma ballady schopna. Čelakovský svým „Tomanem a lesní pannou" ukázal cestu, po níž dospěl Erben k výsledkům tak podivuhodným u muže, jenž kromě napsání této nevelké řady ballad neprojevil v celém svém dalším životě nic z povahy básníka.

„Kytice" Erbenova jest po dílech Čelakovského a Máchy třetím v řadě prvých triumfů básnické češtiny. Nalézáme v ní čísla bez jediného kazu a stínu, každé slovo jako z mramoru, vše zváženo a účelně vyměřeno s pravým uměleckým vkusem a dokonalým vžitím se v podstatu této zvláštní formy. Není to ovšem umění

tvůrčí, z nitra osobnosti živelnou silou vytrysklé, jest to umění rekonstrukce, při němž osobnost se zapírá a dává pracovati smyslu archaistickému a kritickému. Tedy jako u Čelakovského spíše umělecká stylisace než básnění — s tím ještě rozdílem, že kdežto za veršem Čelakovského, i když nejtěsněji chce přilnouti k cítění lidovému, přece jen prosvitají ony rysy půvabu a humoru, které nám činí tak milou jeho osobnost, mizí u Erbena poslední stopa vlastního cítění a dílo mluví svým vlastním rázem.

Bylo potřebí tohoto nejméně subjektivního ze všech básníků českých, aby dal definitivní uměleckou formu tomu, co po věky básnila mysl lidu; prosté, skromné, sebezapírající duše tohoto pracovitého sběratele a archiváře bylo třeba, měl-li věrně a stylově vystižen být onen svět děsuplných pověstí a tajuplně rozechvívajících legend, jež kolovaly ústy nesčetných generací a jimž bylo nasloucháno s vyjevenou tváří při přástkách za svitu loučí, zatím co zvenčí vyjící vítr a noční tma pomáhaly sesilovat suggestivní moc těchto příběhů.

Zde vstupuje na výsluní umělecké poesie živel, jímž doby humanistů a osvícenců pohrdaly jakožto pověrou sprostých sedláků: l i d o v á b á j se svým splýváním křesťanské zbožnosti a mysteriosních přežitků pohanství, se svými kořeny, ztrácejícími se v temnotách dávného života rassy, se svým důvěrným a vroucím vztahem k přírodě, křesťanskou výchovou však na zcestí hrůzných vidin svedeným. To, co po staletí plynulo pamětí nesčetných pokolení beztvárně, stále měněno a vtělováno v nové varianty, to u Erbena tuhne v pevný a krásný tvar. Duše národa odvrací se tu od světa kultury hluboko dolů ke kořenům, jimiž tkví v půdě přírody a rassy a užívá svého vyvíjejícího se uměleckého smyslu, aby zachovala pro všecky časy podivné tyto útvary fantasie, vyrostlé jako houby v podzemním vlhku a tmě.

Jsou-li však „Svatební košile“, „Vodník“ a „Vrba“ klassickými balladami lidovými, karakteru ryze slovan-

ského, formálně dokonalé svým srázným tempem a zhuštěností výrazu, jest „Záhořovo lože“ něčím ještě více: prvou básnickou evokací ducha středověku v české literatuře, napsanou dávno ještě před Juliem Zeyerem, z nejčistšího ducha romantického zrozenou, myšlenkou i náladou pověsti o Tannhäusru příbuznou. Zde také již vstupujeme ze svérázné oblasti české pověsti na kosmopolitickou půdu katolické legendy. Až sem sahá Erbenova dovednost, vystihovat ducha dávných, mrtvých forem kulturních, schopnost to čistě moderní, historickým smyslem a láskou k lidu živená a kulturně-historickým studiem vyškolená. Proto Erbenova „Kytice“, jakkoliv je významným závěrem starší literární periody, zahájené Čelakovským, otvírá perspektivy dalšímu vývoji: od ní vede přímá cesta k balladě Nerudově a Hálkově.

Do smutné pustiny padesátých let září ještě jiné významné dílo, „Babička“ Boženy Němcové. Jakožto studie povahopisná, malba zevního života a mravů, stojí sice stranou vlastního vývoje české poesie, ale třebas se vymykala z jejích forem, náleží jí svým duchem. Nejčistší poesie vztahů rodinných, dobroty a moudrosti stáří, vzpomínek dětství, nevyhladitelných obrazů rodného kraje a života mrtvých pokolení prozařuje toto vypravování; svatý mír dýše z díla, psaného za nejtěžších životních svízelů. Velké, vášnivě tlukoucí srdce ženské zachraňuje se tu z vlnobití hoře do tohoto pokojného přístavu, kde na klidné hladině vzpomínky zrcadlí se zákonnost života se svou krutostí i sladkostí a kde návrat k pocitům dětství jest těžce vydobytou životní moudrostí. Tento vnitřní klid, onen klid, s nímž hledí umělec na rej životních zjevů, toť rys, jenž vyvyšuje „Babičku“ nade všecky sentimentální, udýchané a mnohomluvné povídky předchůdců a současníků. Vyrovnanost nálady, umění zachycovat život dlouhých let v kmitavé obrazy, hutnost slova a jadrnost kresby — to všecko činí z „Babičky“ prvé umělecké dílo české prósy.

V ní i v ostatních povídkách Němcové vstupuje poneiprv na scénu básnící žena česká, ponejprv po dlouhých staletích. Starší literatura nepraví nám o duši české ženy nic. Ale jako v náhradu za to vyniká hned prvá tato česká spisovatelka nad své mužské vrstevníky. Má co oni nemají: bystrozrak pro reálné, rys to specificky ženský, a hluboký fond ryzí, umělecky procítované lidskosti. Svou láskou k lidové kultuře druží se k Čelakovskému a Erbenovi, ale duše její je složitější, zná zápasy vášně i touhy po volnějším ženství a pod povrchem vesnických idyll rozevírají se v jejích povídkách hlubiny sociálního problému ženy. Tak třebas svým klidným názorem uměleckým byla blízka básníkům „Ohlasů" a „Kytice", svou horkou rozechvělou subjektivitou ohlašuje příchod nového pokolení a je prvou průkopkyní moderního ženství v Čechách.

Na sklonku let padesátých množí se známky blížícího se nového jara. Již Fričův almanach „Lada Niola" r. 1855. vydaný, třebas obsahem bezvýznamný a programem neurčitý, ohlašuje nové snahy moderně-romantické. Roku 1857 ozývá se skřípavý zvuk reflexí a spleenů, jimiž vstupuje „Hřbitovním kvítím" na veřejnost mladý Neruda, ale osamělý tento tón je brzy přehlušen ohlasem, jejž budí roztoužené cukrování Hálkových „Večerních písní". Dvojí nové vtělení básníka se ohlašuje s celou příkrostí protivných si dvou pólů. Ale prozatím ještě ustupuje zřetel k individualitám před věcí celé generace, která sražena v jeden šik vstupuje na kolbiště roku 1859 almanachem „Májem".

Význam tohoto vystoupení býval zhusta přeceňován. Jako celek nevykonala tato generace mnoho; ideje, které ji spojovaly, byly matné a neurčité. Almanach „Máj" byl toliko místem, kamž byli svoláni mladí duchové nejrůznější povahy, aby přerušili mrtvé ticho a dali cítit, že tu jsou a že vývoj literární jde jimi dále. Po této manifestaci rozešli se záhy nejrůznějšími

cestami. Ale přece bylo něco hlubšího, co je spojovalo a co ozařuje zvláštním světlem tyto jejich prvé chvíle solidarity. Jest to ono krásné rozechvění, v němž žili, polonadšené a polomelancholické, spravedlivý jejich odpor proti domácí mělkosti, jejich vřelý kult velikých básníků zahraničných a správné vycítění, že má-li být po dlouhých letech neúrodných otevřen znovu zasypaný pramen ryzí poesie, třeba se vrátit až k Máchovi.

Jméno Máchovy básně na jejich praporu jest vnějším projevem hlubokých vnitřních souvislostí. Ne snad že by je byl lákal jen Máchův romantism a byronism; hlásili se prostě k němu jako k básníkovi, k prvému v české literatuře, z něhož cítili vanout kouzlo moderního subjektivismu a čaromoc veršové barvy a hudby. Jinak nesmíme se dát příliš romantickými allurami vydavatelů „Máje“ mýlit. Dokonalým romantikem nezůstal z nich do konce života ani jediný. Byronovsky stylisovaný jejich světobol byl bolestí čistě českou, smutkem mladých lidí, dusených poměry a snících pod tlakem policejního režimu o volnějším a vášnivějším životě. V ruchu a nadějích let šedesátých se tento byronism brzy rozplynul.

Návratem k Máchovi vykonalo toto pokolení akt pozdní spravedlnosti. Učinilo to vedeno spíše citem a poetickou intuicí nežli kritickým rozpoznáním. Zdá se, jakoby tu byla jistá vnitřní zákonnost, řídící hnutí národní duše: dosti bylo již jalového veršování, dosti umění pouze rekonstruktivního, dosti básníků, kteří se sebezapřením vžívali se v bytost lidu — duše národa nabyla za dřímoty bachovských let nových sil a básnická její křídla jsou dosti silna, aby ji vznesla do sfér, v nichž současná poesie velikých národů zpívala o bolestech myšlenky a těžkých záhadách lidství. Jak by tu neměla vzpomenouti nejprve toho, jenž sám a neoceněn téměř již před čtvrtstoletím první v Čechách zadumal se nad těmito propastmi?

Pokolení almanachu „Máje“ nemělo jednotného cíle; esthetika jeho kolísala mezi těžkomyslnou reflektivní lyrikou a romantickým exotismem a mezi kultem prosťoučké lidové písně. Ale bylo rozpoloženo čistě básnicky, poetický enthusiasm byl jeho vůdčí silou, nikoliv nějaké programové theorie. Dávalo se uchvacovat stejně Byronem jako Shakespearem, Heinem jako Mickiewiczem, Bérangerem jako Sandovou. Pomohlo značně zvýšit význam poesie v Čechách. Ono to bylo, které vytvořilo onen vysoký pojem o básníku jakožto posvěceném pěvci ideálů národních a všelidských, jejž měl na mysli Hálek při svém výkřiku „Nekamenujte proroky!“ Vrstevníkům Kollára a Čelakovského byla poesie jednou ze stránek poslání buditelského, básník byl pouhým orgánem národní ideje a lidového ducha, ukládalo se mu tedy sebezapření. V očích těchto mladých romantiků nebyl však už sluhou národa, nýbrž králem duchovních říší, veleknězem krásy, putujícím po výšinách lidskosti, pyšným tvůrcem čaruplných snů. Z jejich rukou vyšla ona ideální postava básníka, jež ovládala české literární myšlení po třicet let, až padla konečně pod pěstí Macharovou a kladivem moderní kritiky.

Pravým mužem této generace je V í t ě z s l a v H á l e k. Neruda je účasten jen jejích některých mladistvých allur i jejího boje proti starovlasteneckým šablonám — básník v něm uzrává teprv později, v letech sedmdesátých, kdy šik stojící za almanachem „Máj“ je dávno rozptýlen. Ale v Hálkovi obráží se celá psychologie tohoto pokolení: v jeho „Alfredu“ její byronovské módy, v jeho dramatech její kult Shakespeara, v jeho dalších lyrickoepických básních její exotické touhy, ale přece jen pode všemi těmito pestrobarvými kostýmy a pathetickými gesty bije prosté české srdce, které vyzpívalo kdysi svůj naivní cit ve „Večerních písních“ a nyní čím dále tím vroucněji lne k chaloupkám a nivám domova, k jeho pohádkám a kouzlům jeho přírody.

Tento básník, jenž v mládí chtěl kráčet ve stopách Byronových a zvedal ruku po vavřínech dramatika, byl snad nejméně složitou duší ze všech novějších českých poetů. Nitro jeho, smavé a jasné, neznající zrádných hlubin ani potměšilých záhad, zvučelo jako hrdlo skřivánčí písní melodického stříbrného zvuku. Lyrismus jeho je ryzí a čistý, ale úzký. Vyjadřuje-li Mácha večerní nálady české duše, melancholii hasnoucího slunce a tajuplná kouzla noci, jest poesie Hálkova usměvavou její chvílí jarního dne, kdy les ozývá se ptačím šveholem a kdy chaloupky rozběhlé po stráni vesele se bělají v slunci, kdy jsme tak nakloněni zapomínat, že pod povrchem jarní idylly číhá všude krutá zákonnost přírodních běhů a že v hezounkých chaloupkách je mnoho špíny a bídy. Tento citupiný a optimistický idealism, jakož i jeho vlastenecké nadšenství a souvislosti jeho poesie s idejemi liberalismu činí Hálka miláčkem čtenářstva. Sympathičnost jeho zjevu svádí přátele k zveličování jeho významu. Spatřují v něm největšího z novějších básníků českých, jemuž jen předčasná smrt zabránila vyrůsti ještě výše — názor to, jejž později kritika byla nucena uvésti na pravou míru.

Dědicem Hálkova ducha je Adolf Heyduk, lyrik zpěvného, dětinně rozcitlivělého tónu, rozkochaný citovými sladkostmi, s patrným přízvukem vášnivého sensualismu. Ač přežil několik literárních škol, zůstává přec stále synem pokolení „Máje“. Neměl ovšem nikdy smyslu pro kosmopolitickou romantiku, východiskem jeho byla slovenská zpěvanka a pro ukojení toho, co v sobě měl romantického, vytvořil si barvitý svět cikánské erotiky. V dalších jeho dílech je mnoho ztroskotaného, ale tam, kde zůstal věren těmto svým východiskům, zní lyrika čistě a ryze jako projev krásné živelné vnitřní síly.

Stranou stojí dva polorozkvetlí, předčasně zlomení, ale povahy ryze básnické: melancholický Gustav Mayer, blízký Máchovi, jenž dovedl ve „Věčnosti“ tak

nezapomenutelně a suggestivně vyjádřit úzkost předtuchy a jinde vycifovat moderní problém sociální — a básník ghazel a chanson Václav Šolc, poetický temperament z rodu těch neklidných a roztoulaných, kteří nikdy nedovedou smířit se s nutnostmi praktického života, vlastenecký pěvec bérangerovské tóniny, se sklonem k exotismu. Poblíž nich jest také místo Gustava Pflegera-Moravského, ale melancholický tento romantik, příliš odvislý od zahraničných poesií, nemá, čím by nás upoutal. Větší význam než pro poesii má pro vývoj českého sociálního románu. Zásluha jeho je jen ovšem v tom, že se odvažuje na nové látky, výsledek však neodpovídá chtění tak úměrně jako v pracích Karoliny Světlé, kde vedle znalosti života a jistoty kresby vládne všude vkus a bohatá kultura srdce. Pokračujíc v díle Boženy Němcové hledí ona proniknouti k bytosti národa líčením života lidu podještědského a hledá prvé záblesky nového českého ducha na úsvitu probuzení. Jest to žena silného ducha a jako před tím Němcová překonává i ona v oboru povídky své vrstevníky z generace, přespříliš a úzce lyrické. Až ovšem na jednoho, před nímž ustupují všichni do stínu — Jana Nerudu.

Zde konečně ocitáme se u něho, jenž vévodí celé naší novější literatuře, ne sice proto, že by byl nejskvělejším a nejoslnivějším jejím zjevem, ale proto, že ze všech vynikajících duchů literatury, jež jsme měli od počátku let šedesátých, jest nejpravdivější, nejrázovitější, k sobě nejpřísnější, životu nejbližší, k duši národa nejvěrněji přilnulý.

Zde ocitáme se také před úkolem nejobtížnějším: jak zařadit Nerudu do vývoje českého básnění? Jakou formulí vyjádřit jej jako poetu? Byl romantikem, ale týmž právem i realistou, mužem espritu, ale i lyrikem, v jehož verších chvěje se celé jeho lidské srdce. Nedá se zařadit do žádné literární přehrady, nehlásal nijakého programu a přes velikou svou popularitu nevyvolal nijakého směru ani školy — to vše proto, že osobnost jeho byla příliš bohata a živa, než aby se dala sevřít do některé z literárních kategorií a že podávala se zcela bezprostředně, nenuceně, neliterárně.

Básníci let předbřeznových považovali se za pouhé orgány národního hnutí a mluviti příliš o svém lidském Já byli by považovali za opovážlivou neskromnost. I první z nich, jenž odvážil se vyzpívat svou individuelní bytost, Mácha, halil ji v řasnatý plášť byronovského rozervance. Neruda jest prvý Čech, jenž vzdává se poe-

tickému pudu vyslovit se cele a důvěrně, jenž podává své Já beze všech příkras a stylisací, s celým jeho reálným pozadím a jeho složitostí, s měnlivostí jeho nálad i se všemi kontrasty jeho živlů, tu s romantickým pathosem, tam zas s kousavou reflexí, tu dávaje pronikati nejčernějším svým smutkům, jinde zas přenášeje se přes ně pružnými skoky humoru.

Jest nesmírně otevřený, upřímný a prostý, takže dávajíce se jím vésti, máme šťastný pocit jistoty a důvěrného bratrství s celým světem. Ale pojednou rozevře se zrádná prohlubeň a z ní valí se dlouho zadržované proudy citové lávy. Jest průhledný i nevypočitatelný, jasný, jak jen může jím být populární feuilletonista, ale zároveň tak problematický, že ze všech českých básníků je nejnesnadněji jej psychologicky vyložit. Jest jedním slovem jako život sám, tak prostý při vší své složitosti, tak záludný při vší průzračnosti.

Takovémuto nahromadění a symbolickému zobrazení života jedincem říkáme individualita, a platí-li toto slovo, pro umění tak velké a hodnotné, o někom v české literatuře, tedy o Nerudovi na prvém místě. Ono jest tajemstvím jeho poesie a poslední formulí jeho bytosti, formulí ovšem nic nepravící a nic nevysvětlující, neboť o individualitě víme jen, že jest a jakou jest, nikdy však nemůžeme říci, proč takovou jest.

A přece byly spory o to, je-li básníkem! Jisto jest, že na Nerudu nehodí se ona slova, jimiž v případě Máchově pokusil jsem se naznačiti nejvlastnější podstatu pojmu „básník“. Není také on m ideálním pěvcem a prorokem, jaký tanul na mysli Hálkovi. Poesie není u něho zvláštním světem krásných fikcí, nýbrž přesahuje do života, překládá do něho i své těžiště, sousedí s tím, co krasoduchové starších generací odmítali jako „všední“ a „prosaické“. Málo jen z jeho básní vzniklo ze silného poetického roznícení, a tam, kde chce být pathetický, není vždy nejšťastnějším.

Základní notou jeho básnění je klidný rozmar a hra, třebas to byla i hra s nejkrutějšími smutky. Toto umění hry je u Nerudy vítězstvím humoru nad subjektivními bolestmi, draze zaplacenou životní moudrostí. Dlouho to trvalo, než si jí získal: ze „Hřbitovního kvítí" zeje ještě nahá bída života a myšlení, „Knihy veršů" stojí ještě na přechodu od těžkých a romantických citů mládí. Ale po několikaleté přestávce pak, dopracovav se v pracích povídkových a feuilletonových humoristického názoru, vrací se Neruda opět do poesie, ale čeho se tu dotkne, to svítí a tančí jako roje mušek v zlatém svitu letního odpoledne. Hraje s kosmickými tělesy a národní písní, hraje s lidovou balladou, hraje s pocity vlastního stáří, se svými bolestmi a tuchami smrti — ale na konec ovšem přestává hra, zase se vynořuje nahá bída života a posledním asylem unaveného ducha jest ve „Zpěvech pátečních" vztah k národu. Koloběh života je dokonán, vlna, jež se zdvihla nad hladinu a zapěnila na chvíli svým vlastním leskem, zase klesá a rozplývá se v mateřském moři; umělecká individualita jest pohlcena duší rassy.

Slovo „básník" nevyčerpává celé bytosti Nerudovy. Nejen že jest nadto tvůrcem moderní prósy české, průkopníkem realismu, zakladatelem feuilletonu, genrového obrazu a impressionistské črty z cest, ale i ve svých verších jest často více umělcem myšlenky nežli lyrikem, pro něhož poesie je živelnou nutností. Je širokým duchem moderním, v němž básnická intuice zápasí s kritickým smyslem a subjektivní cit s analytickým rozumem. Verše neřinou se mu z péra lehce, nevznikají z inspirace opojné a vášnivé — zrají zvolna na stromě života, živeny nejen sladkými mízami citu, ale i hořkými šťávami poznání. Neplýtvají barvami, milujíce noblessu intellektuelní šedi; krása jejich není v nádheře, nýbrž v pravdě, v plnosti života, v pyšné zdrželivosti.

Jest to poesie, jaká dovede stát se populární mezi čtenáři, kteří ještě nejsou dost vyspělí, aby snesli orgie

koloritu a veršové hudby, ale také pro ony s jemným jazýčkem, kteří už jsou těmito orgiemi unaveni a považují tento skromný výraz za vkusnější a uměleck[y] ryzejší. Tomu děkuje Neruda za svůj dvojnásobný úspěch: je miláčkem mass, které jsou vychovány běžnými vlasteneckými hesly a jichž potřebám a názorům dovedl hověti jako všickni básníci, vyrostlí v letech šedesátých — zároveň však je milován i oněmi z moderních, kteří kladou v poesii pravdivý výraz nitra nade všecku pompu a barvitost zevní dekorace.

Jaké místo přiřknouti Nerudovi v onom processu, jejž jsem nazval zrozením básníka? České obrození zaujímá dobu tří lidských životů. Tomu odpovídají tři velká pokolení, jež jsou jeho nositeli: pokolení osvícenců, pokolení romantiků a pokolení moderních. Osvícenci neměli mezi sebou ještě opravdových básníků. Romantikové je měli, ale básníci, duchem těchto let odkojení, považovali za svůj úkol, promítati svou bytost do útvarů mimo ni ležících: do představy Slovanstva jako Kollár, do forem lidové poesie jako Čelakovský a Erben, do byronovského stylu jako Mácha. Jeť právě podstatou romantiky, že netvoří svého stylu ze života, nýbrž ze vzdálených kultur a snů, a bolestně pociťuje propast mezi skutečností a uměním.

Pokolení moderních zahajuje Neruda. V něm uvědomuje si duše česká svůj přítomný stav, novodobý český člověk básní v něm své nejvzácnější, ale i své nejvšednější chvíle, poesie vykvétá z celého rozsahu jeho života, ze subjektivních jeho nálad, z národního jeho cítění i z jeho čistě moderního životního názoru. Mácha byl také už duch moderní, ale nenalezl v atmosféře své doby odpovědi na záhady, jež ho mučily; náboženské víry neměl a všecko poznání vyznívá u něho v stesk nad marností všeho. Ostatní básníci doby předbřeznové nevyjadřují nic z ideových zápasů a úsilí své doby.

Z děl Nerudových mluví však již pravý syn let šedesátých a sedmdesátých: nadšený vlastenec, u něhož

nastupuje politický zápas na místo tiché práce buditelské, liberál z let boje proti sylabu, člověk nenáboženský, jenž věří v konečný triumf vědy a pěje hymny na vesmír, viděný ve světle astronomických poznatků. Mezi jeho životem, jeho názory a jeho poesií vládne dokonalá harmonie, ba v „Prostých motivech“ podrobuje se poesie tak ochotně rozmarům a náladám básníkova všedního dne, že popěvek přejímá úkol deníkového záznamu a že celá kniha jest tak upřímnou zpovědí nejsubjektivnějšího života, jaká dosud v české literatuře nebyla slyšena.

Těmito vlastnostmi nabývá Neruda rysu jisté velikosti, uváží-li se, že v tomto způsobu vnímání, podání a umění jest sám a sám. Tak sám jako býval kdysi Mácha, jenže s jinou bytostí a na půdě jiné doby. Takým, jakým jest, není pod ničím vlivem, ani suggescí módy nebo všeobecného vkusu současníků. Naopak jest tím, čím jest, proti vkusu svých současníků a trpí za to, zůstávaje jako básník dlouho nedoceněn. Vrstevníci jeho mají o básníkovi a jeho poslání stále ještě pojmy, čerpané z esthetiky romantické. Takovou jest celá tak zvaná generace Nerudova, Hálek v prvé řadě: v životě prostý, citupIný český člověk, v poesii však dlouho nemůže se odpoutat od ideálních postojů, vznešených gest a barvitých kostýmů.

Neruda se svého vlastního pokolení vůbec nedočkal. Sám stojí a sám umírá. Dříve ještě, nežli přišla vlastní generace moderních, bylo českému duchu projíti ještě jedním obdobím, důležitým, dlouhým a plodným. Bylo mu vypíti až na dno kouzelný nápoj romantiky, až tam, kde opojení z něho doznívá v rozkoších koloritu a hře forem; vyjíti ze starosvětských jizeb, kde zněly lidové ballady, ven do nekonečných plání, kde zrála po staletí sláva cizích kultur, vysrkati poslední šťávy z ovoce antiky, poznati sladkou mdlobu středověkých ekstasí, proběhnouti celým hřbitovem mrtvých poesií i naslouchati nejnovějším tónům současných básníků západu a jihu, dát vybouřit veškeré své radosti z dokonalé vlády nad mluvou, projíti přísnou školou formy, obohatit slovní paletu o nové barvy a stvořit celý orchestr poetických zvuků, opíti se krásou slova a nádherou pompésních rhytmů. Krátce řečeno: nastávalo období Jaroslava Vrchlického, Svatopluka Čecha a Julia Zeyera.

Kromě posledně jmenovaného jsou všickni důležitější představitelé skupiny Sládkova „Lumíra“ dosud na živu a nedokonali ještě své práce. Vstupujeme tu do oblastí současné literatury, mezi duchy dosud tvořící, podléhající změnám a zákonům vývoje. A tím ocitáme se na konci

své cesty. Směry poesie se tu bohatě rozrůstají, individualit přibývá, vznikají nové útvary a genry, poesie zabírá i oblasti řeči nevázané i divadla. Pojem básníka není uskutečňován jen autory lyrických sbírek a epických zpěvů, ale i dramatiky, znenáhla pak i novellisty a romanopisci.

Úkol, jejž jsem si vytknul, stal by se velmi složitým a obtížným a vybočil by z mezí původního plánu, jenž se nenesl přec k tomu, aby byl podán přehled celé české literatury v celém jejím vývoji a rozkvětu. Chtěl jsem toliko vésti čtenáře po stopách oné cesty, jíž se ubírala duše česká od prvých zábřesků svého kulturního vědomí a na níž po mnohých oklikách, mnohém bloudění a dlouhých přestávkách uskutečnila pojem básníka. Šlo mi o to, ukázati, jak z literatury bez básníků stala se literatura, v níž básníkům připadá úloha výjimečně důležitá, kde básník je jedním z vůdčích činitelů národního obrození, kde poesie nevznáší se jen jako modravý sen nad reálnou půdou národního života, ale kde je jednou ze sil, které tento život budují a tvoří — kde poesie není tedy produktem a posledním luxem života, nýbrž naopak jednou z jeho příčin, jeho zdrojů a vzněcovadel.

Ve staré české literatuře neexistuje ani dokonalý pojem básníka, tím méně jeho vtělení — v nové české literatuře znamená naproti tomu básník tolik, že pojem jeho chce být stůj co stůj uskutečněn, i když není k tomu vždy dost schopností a sil. Tento příkrý kontrast zaujal mne svým rozpjetím a i dramatickým vzruchem, jenž tají se v tomto rozdílu dvojí duše české, předbělohorské i obrozené. A tak změnily se mi kapitoly literární historie v příběhy rassové bytosti a řada prvých básníků, již vynořili se tam, kde před tím po věky zela poušť, splynula před mýma očima v jediný celistvý pohled na rodícího se Básníka.

Žil-li jednou Čelakovský, Mácha, Neruda, možno říci, že onen typ kultury a umění, jejž spojujeme se jménem

„básník“, je pro Čechy zrozen. Všecky další individuality od vystoupení Vrchlického až po naše dny znamenají už jen jeho rozšiřování a prohlubování, rozčlenění jeho obsahu i stále čistší krystalisaci jeho podstaty, ale tato podstata je už dána. Proto skončíme zde svou pouť, třebas bylo sebe lákavějším pokračovat na této cestě nyní, kdy se pojem českého básníka uskutečňuje způsobem tak bohatým a mnohostranným a kde postavy jako Vrchlický, Čech, Zeyer, J. S. Machar a Otakar Březina vábí k zastávkám a k měření jednotlivých stupňů, jaké znamenají tato jména pro vývoj básnící české duše.

Šli jsme po stopách této duše dobami, kde zela prázdnota a neúroda. Pak jsme viděli, jak rozkvetla znenáhla poesie tam, kde nebylo před tím nic. Proč rozkvetla? Proč ne už dříve? K těmto otázkám není odpovědi, zde počíná mysterium, ovládající vznik a poslání duchů. Jen jedno poznání vrývá se do mysli: po celé věky nevyskytl se v Čechách básník, až pojednou s hnutím národního obrození rodí se jich celé skupiny, celé generace. Proč dříve ni jeden, proč nyní náhle tolik? To zajisté nemá již co činit s jedinci, toť zajisté už věc všeobecné nálady v národě, celkového stavu národní duše. Česká poesie nevznikla proto, že v letech brzy po sobě jdoucích narodil se Kollár, Čelakovský, Mácha — naopak tito mužové se narodili proto, že přišla hodina pro bytost národa, aby se projevila básnicky.

Tak odnášíme si z těchto pohledů do minulosti poznání, potvrzující to, co bylo v úvodě řečeno o poslání umělecké individuality jakožto orgánu kollektivní bytosti národa. Mladá jest česká poesie, brzy jsme hotovi s výčtem jejích nejvýznamnějších jmen, ale toto jedno projevuje se v ní čistěji a velkolepěji než v kterékoliv jiné: to, že básník nemluví jen za sebe, ale že přijímá své poslání z lůna národního ducha.

Jsou literatury, jejichž osud a směr zdá se být vydán v šanc náhodám a záviseti na jednotlivých velkých indi-

vidualitách. Česká literatura naproti tomu působí dojmem jisté zákonnosti. Bytost národa, zaujatá náboženskými a politickými zájmy, dlouho necítí nutnosti vyslovit se básnicky — a básníci nepřicházejí. Probuzena pak k životu novému, zcela jinému, za okolností, které jí nedovolují uplatnit se jinak než v kultuře, potřebuje básníků a hle, básníci se rodí!

Toť naučení, které nutí mnoho sleviti z pýchy neomezeného uměleckého individualismu. Umělci ukládá ovšem jistou skromnost, ale ostatním lidem přináší povznesení. Neboť ve světle tohoto poznání nežije ani ta nejposlednější jednotka v organismu národa a společnosti zbytečně. Ony všecky obsahem svých citů, snah a snů jsou atomy, skládající vespolek atmosféru, jejíž tlak za jistých okolností způsobuje, že vystupuje genius a vyslovuje světle a slavně všecko to, co žily a cítily tyto davy lidí v pouhém přítmí a čeho vyslovit nedovedly.

Kolika milionů takových lidských existencí se vším štěstím a žalem jejich bylo třeba, aby povstali v Čechách první básníci! Oni nemluví jen za sebe, ale i za tyto mrtvé a zapomenuté. Kolika dušemi v Čechách musily protéci vlny teskných dum a zoufalého hoře, nežli ztuhly v krůpěje veršů Máchových? Kolik prostých srdcí v lidu musilo se zachvěti soucitem a hrůzou nad příběhy, dochovanými od pokolení k pokolení, nežli pověsti tyto zasvítily krásou ballady Erbenovy a Nerudovy?

A tak bude i dále. Každý z nás nese odkaz Husův, exulantův a buditelův v složení své krve, v tepotu svého srdce, v ustrojení své duše. A naše životy opět budou, se vším obsahem našich tužeb, vůlí a nadějí, půdou, z níž vyrostou někdy budoucí básníci. Bude to arciť už prsť sociálně zcela jinak složená, než z jaké ssála až dosud česká literatura své mízy. Velký sociální zápas, v němž stojí dnes massy českého lidu, nemůže zůstat bez účinku na to, co jsem zval duší národa. Třídní boj, třebas byl sebe krutější, neotřásá sice jednotou národa

jakožto svérázné kulturní bytosti, ale tato bytost prožívá pod jeho nárazy své vnitřní krise, dospívá k novému poznání a vstupuje na dráhy nových životních ideálů. Po snahách náboženských, v jejichž službách vykrvácel před věky duch český, po úsilí, jež věnoval svému znovuzrození, bude tou měrou, jakou národ se bude cítit ve své existenci zabezpečen a politicky posílen, obracet k nejvyšším cílům života a kultury. Nová společnost, k jejímuž příchodu pracujeme, vytvoří si, jak lze předpokládat, zcela jiné typy básníků, než jaké známe z dosavadních dějin literatury. Uvolněním sociálním a smazáním kastovních rozdílů zmizí mnoho z toho, co živilo až dosud city poetův a dráždilo jejich sny. I celé postavení básníkovo bude jiné nežli bylo ve společnosti aristokratické nebo měšťanské. Poesie nebude také tak jako dosud náhradou za život, oním světem mámivých vidin, v němž utištění národové, porobené třídy a jednotliví duchové, cítící se nešťastnými ve svém prostředí, hledali nápoj zapomenutí v tísni a bezbarvé šedi své existence. Poesie budoucnosti bude spíše výrazem života, plně a volně vyžitého ve společnosti, v níž jednotlivec i národ dosáhne nejsvobodnějších podmínek k rozvoji. Toť naděje, s níž opouštíme dosavadní dějiny poesie. A pro tyto básníky šťastnějšího zítřka, pro jejich brzké zrození pracuje každý, kdo stojí dnes v ohni a prachu sociální bitvy. Naším údělem jest zápasiti těžce za osvobození zotročených a zjednání podmínek k lepšímu životu na zemi — básníci pak přijdou, aby vyzpívali slávu vítězství a všecku krásu i velikost tohoto nového života.